

Srednjovjekovna Požega i njezini gospodari

Matanović, Filipa

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:850155>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-04**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Diplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni); smjer: nastavnički

Filipa Matanović

Srednjovjekovna Požega i njezini gospodari

Diplomski rad

Zadar, 2021.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Diplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni); smjer: nastavnički

Srednjovjekovna Požega i njezini gospodari

Diplomski rad

Student/ica:

Filipa Matanović

Mentor/ica:

Iz. prof. dr. sc. Valentina Šoštarić

Zadar, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Filipa Matanović**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Srednjovjekovna Požega i njezini gospodari** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 27. listopada 2021.

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Izvori i historijat istraživanja o srednjovjekovnoj povijesti	4
3. Osnutak grada Požege	9
3.1. Grad-utvrda Požega	9
3.2. Razvoj gradskog naselja	13
4. Gospodari Požege	17
5. Požeška županija u srednjem vijeku	21
5.1. Prostor i granice Požeške županije	25
5.2. Plemićki posjedi na području Požeške županije	27
6. Utjecaj crkve na prošlost grada	31
6.1. Crkveni redovi	33
7. Pad Požege pod osmansku vlast	36
8. Zaključak	39
9. Popis literature	41

1. Uvod

Pisanjem ovog rada htjela sam prikazati povijest grada Požege i njezinu važnost kroz srednjovjekovno razdoblje. Smatrana je rezidencijalnim posjedom kraljevske vladajuće obitelji stoga je kao kraljičin grad imala poseban položaj. Uzimajući u obzir sve karakteristike, u razdoblju od 13. do 15. st. Požegu se s pravom spominje kao crkveno, kulturno i političko središte.

Cilj rada je prikazat gospodare Požegu u srednjem vijeku, njihovu vladavinu i doprinos te se osvrnuti na nastanak grada i prostor koji je obuhvaćala Požeška županija.

Vremenski okvir obuhvaća razdoblje od početka 13. stoljeća, točnije 1227. god. kad se Požega prvi put spominje u povijesnim izvorima, sve do 1536. godine i pada pod osmansku vlast. Početkom 20. stoljeća, prvi povjesničari koji su se bavili ovom temom su Julije Kempf i Juraj Ćuk, od kojih su mnogobrojni autori preuzimali zaključke bez kritičke analize. U novije vrijeme, detaljnijom analizom povijesti grada Požege i vladara bavi se suvremeni autor Stanko Andrić.

S obzirom da je srednjovjekovna povijest požeškog kraja zastupljena kod velikog broja autora, u prvom poglavlju kronološki ću prikazat najvažnije autore i historiografske radove.

Potom ću objasniti značenje imena Požega i obraditi osnutak, razvoj i funkcija grada Požege, razvoj gradskog naselja te predložiti kulturni, gospodarski i vjerski aspekt grada. Središnji dio rada govori o vladarima koji su imali vlast nad Požegom, prvenstveno ugarskim kraljicama i promjenama koje su nastale za njihove vladavine te zašto je Požega slovila kao kraljičina rezidencija. Srednjovjekovna Požeška županija obuhvaćala je današnji prostor Požeško-slavonske županije, izuzev pakračkog kraja, i većim dijelom Brodsko-posavsku županiju. Uz kartu kao prilog, predložiti ću koje su bile granice županije. S obzirom na veliki broj posjeda u županiji, ukratko ću prikazati najpoznatije plemićke posjede. Također, predstaviti ću kakav utjecaj je crkva imala na prošlost grada te koji su crkveni redovi egzistirali na požeškom području. U posljednjem poglavlju objasniti ću kako je došlo do pada Požege pod osmanlijsku vlast i koji vladari su se suprostavili osmanskim upadima na području Požeške županije.

2. Izvori i historijat istraživanja o srednjovjekovnoj povijesti

Interes za proučavanje srednjovjekovne povijesti požeškog kraja jača početkom 20. stoljeća. Prije toga, povijest Požege i Požeške županije, bila je usko vezana uz proučavanje srednjovjekovne povijesti Slavonije.¹ Članak Borislava Grgina *Hrvatska historiografija o Požegi i Požeškoj županiji u razvijenom i kasnom srednjem vijeku* donosi iscrpan pregled historiografskih postignuća kroz posljednji stotinjak godina vezanih za požeški srednjovjekovni kraj. Grgin grupira radove u tri cjeline: nastali za vrijeme Drugog svjetskog rata, radovi iz razdoblja socijalizma i posljednje, iz razdoblja nakon osamostaljenja Hrvatske. Autor ovdje ističe razdoblje do Drugog svjetskog rata kao razdoblje prvih sustavnih istraživanja ove teme. Za razdoblje nakon rata navodi da su radovi vezani za ovo područje bili sustavno podvrgnuti uobičajenoj cenzuri tipičnoj za ovo razdoblje. Konačno, autor navodi vrijeme nakon rata do danas kao razdoblje metodološkog i sadržajnog napredovanja zbog pojave novih istraživača.² Služeći se uvelike njegovim člankom pri pisanju ovog poglavlja, pokušat ću predočiti najvažnije autore i djela koja su neizostavna za ovu tematiku.

Prvi autori koji su se bavili ovom temom su Josip Bosendorfer, Julije Kempf, Gjuro Szabo i Juraj Ćuk. Bosendorfer u svojoj knjizi *Crtice iz slavonske povijesti*, uz ostale županije, iznosi kronološke bilješke o lokalitetima i posjedima Požeške županije i arhiđakonata.³ Autor navodi kako je zabilješke preuzeo od mađarskog povjesničara Dezse Csankija, no za razliku od njega izostavlja izvore informacija. Značajna literatura za problematiku povijesnog pregleda srednjovjekovne Požege je monografija Julija Kempfa objavljena 1910. godine, *Požega: zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije*. Djelo je deskriptivnog karaktera, pretežito zasnovano na informacijama iz dotad objavljenih izvora, a 1995. godine je ponovno objavljeno što ide u prilog njegove važnosti.⁴ Prvi dio knjige posvećen je topografskom opisu Požege i njezine okoline. U drugome dijelu autor kronološki iznosi detaljan opis događaja, vladara, te crkvenih, društvenih i prosvjetnih prilika požeškog kraja.⁵ Gjuro Szabo u monografiji *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji* iznosi pregledan prikaz srednjovjekovnih lokaliteta i gradova po županijama.⁶ Jedno od poglavlja posvećeno je opisu utvrda na području Požeške županije. Za proučavanje povijesti požeškog plemstva neizostavan je autor Juraj Ćuk i njegova opsežna rasprava *Požeško plemstvo i požeška županija*

¹ B. Grgin, 2008, str. 113.

² Ibid, str. 113.

³ J. Bosendorfer, 1994, str. 119-157.

⁴ B. Grgin, 2008, str. 115.

⁵ J. Kempf, 1910, str. 14.

⁶ G. Szabo, 1920, str. 110.

od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestog vijeka. Rasprava je podijeljena u dva dijela, a temelji se na izvornim rukopisima preuzetim iz *Diplomatičkog zbornika* Tadije Smičiklase, sveske 3-14. U prvom dijelu autor se bavi genealogijom požeških plemićkih rodova koje dijeli na: domaće slobodno plemstvo, vjerovatno domaće plemstvo, gradačko plemstvo i doseljeno plemstvo.⁷ U drugom dijelu donosi zemljopisne bilješke o županiji te podatke o političkoj, pravnoj i crkvenoj povijesti. Grgin napominje da je "*Ćukova studija i dalje nezaobilazna za svakog istraživača požeške srednjovjekovne povijesti*" kao i to da "*njena metodološka koncepcija ostala je potpuno tradicionalna i nije se odmakla od nizanja pojedinačnih informacija iz izvora...*".⁸

Josip Buturac u svojoj knjižici *Župe požeškoga arhidakonata g. 1332.-1335.* nabraja i opisuje župe za vrijeme anžuvinske vladavine.⁹ Istoimeni autor šezdesetih godina izdaje članak *Naselja Požeštine u kasnom srednjem vijeku* u kojem na detaljan način opisuje lokalitete iz 15. stoljeća. Povodom sedamstopenesete godišnjice prvog spomena imena grada Požege, 1977. godine izlazi zbornik radova *Požega 1277-1977*. U zborniku se nalazi nekoliko članaka koji su pridonijeli proučavanju srednjovjekovne Požege. Ivica Degmedžić u svome radu navodi podatke o razvoju naselja Požege i okolice od antike do kasnog srednjeg vijeka, te tumači značenja toponima.¹⁰ Članak Josipa Adamčeka *Požega i požeška županija u srednjem vijeku*, sistematično prikazuje razvoj županije s naglaskom na gospodarski i društveni razvoj toga prostora.¹¹ Rad Zorislava Horvata i Ivana Mirnika donosi značajne podatke i slikovne sadržaje o graditeljstvu u srednjovjekovnoj Požegi. Autori su prvo analizirali fortifikacijsku arhitekturu, a potom sakralnu koristeći se arheološkim podacima i izvornom građom.¹²

Članak Ante Gulina *Srednjovjekovni požeški kaptol i njegovi pečati*, izašao 1983. godine nezaobilazna je literatura pri rekonstrukciji crkvene povijesti.¹³ U uvodnom dijelu autor se osvrće na dotad objavljenu literaturu i arhivsku građu o Požeškom kaptolu, a navodi da se posebice koristio ispravama iz *Diplomatičkog zbornika* Tadije Smičiklase.¹⁴ Potom detaljno opisuje utemeljenje, djelatnost i uređenje kaptola te njegove pečate. U zadnjem poglavlju autor iznosi vlastita sfragistička zapažanja kod kaptolskih pečata.¹⁵

⁷ J. Ćuk, 1924.

⁸ B. Grgin, 2008, str. 116.

⁹ Ibid, str. 117.

¹⁰ I. Degmedžić, 1977, str. 99.

¹¹ J. Adamček, 1977, str. 111.

¹² Z. Horvat, I. Mirnik, 1977, str. 121.

¹³ B. Grgin, 2008, str. 121.

¹⁴ A. Gulin, 1983, str. 54.

¹⁵ A. Gulin, 1983, str. 95.

Monografija *Kaptol:1221-1991* sadrži nekoliko radova o srednjovjekovnom razdoblju, uključujući prethodno spomenuti Gulinov članak, samo proširenu verziju. Zorislav Horvat je u svome radu analizirao očuvane spomenike i građevine u Kaptolu, a Josip Buturac detaljno opisao srednjovjekovno razdoblje.¹⁶

Naklada Slap iz Jastrebarskog pokrenula je 1994. godine Biblioteku Poseganu s ciljem da prati sva znanstvena dostignuća na području Požege i Požeštine. Deset godina poslije izdavanja prve knjige, zbog velikog interesa znanstvenika i čitalačke javnosti, „Naklada Slap“ 2004. godine objavljuje drugo nepromijenjeno izdanje knjige Josipa Buturca *Pisani spomenici Požege i okolice 1210.-1536.*¹⁷ Autor u uvodnom dijelu ukratko opisuje povijest Požege i okolice u srednjem vijeku. Ostatak djela sadrži požešku srednjovjekovnu izvornu građu, popise, sadržaje i tekstove regesta. Značaj Buturčevog rada je u sistematično objavljenim izvornim dokumenti koji do tada nisu bili publicirani.

Grgin navodi da je nakon Domovinskog rata porastao interes hrvatskih povjesničara za istraživanje prostora srednjovjekovne Slavonije i Požeštine.¹⁸ Najznačajniji su radovi Stanka Andrića i Marije Karbić koji su uvelike pridonijeli istraživanju požeškog područja. Prvi Andrićevevi istraživački radovi objavljeni su u godišnjaku Požeštine „Zlatna dolina“, a tematikom su vezani za crkvene institucije na požeškom području. Monografija *Potonuli svijet: Rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju* dotiče se teme ovoga rada. Rad *Prilog srednjovjekovnoj topografiji i hidrografiji psunjsko-papučkog kraja* iznosi probleme srednjovjekovne topografije jugozapadne Slavonije i ubikaciju triju posjeda benediktinskih opatija Rudina i Grabovo.¹⁹

Godine 2005. izdan je zbornik u čast Tomislava Raukara u kojem je objavljen Andrićev rad *Područje požeške županije u srednjem vijeku*. Rad vremenski obuhvaća razdoblje od dolaska Mađara u Panonsku nizinu do osmanskog osvajanja Požege.²⁰ Autor je analizirao odnos Hrvata i Mađara, teritorijalni opseg Zagrebačke i Pečuške biskupije, grad Požegu, arhiđakonat i zborni kaptol. Nadalje, navodi u čijem vlasništvu se nalaze grad i županija, kada te kako je došlo do osmanskih napada toga područja i koje su gospodarske posljedice osmanskog osvajanja. Podroban članak *Podgorje Papuka i Krndije u srednjem vijeku: prilozi za lokalnu povijest* publiciran je u tri dijela u godišnjaku *Scrinia Slavonica*. Koristeći se izvornom građom, autor

¹⁶ B. Grgin, 2008, str.122.

¹⁷ J. Buturac, 2004, str. 5.

¹⁸ B. Grgin, 2008, str. 122.

¹⁹ S. Andrić, 2003, str. 70.

²⁰ S. Andrić, 2005, str. 225.

je iscrpno prikazao najvažnija srednjovjekovna naselja, utvrde i vlastelinstva na području Papuka i Krndije. Navodi topografska i toponomastička razmatranja za svaki pojedini lokalitet te podatke o crkvenim ustanovama na tom području. Andrić tvrdi kako upravo to zemljopisno područje kroz srednji vijek nije tvorilo zaokruženu cjelinu nego je zbog prirodnih odlika razgraničavalo Požešku od Križevačke županije te Zagrebačku biskupiju od Pečuške.²¹

Radovi Marije Karbić posvećeni su poglavito srednjovjekovnim plemićkim rodovima na području Slavonije. Požeškog područja dotiče se njezin članak o plemićkim rodovima njemačkog podrijetla na području Požeške županije.²² Navedena autorica u svoja tri rada, uključujući doktorsku disertaciju, potanko je obradila povijest roda Borića bana od prve pojave njegova imena do pada Slavonije pod Osmanlije. Grgin navodi da njezini radovi o banu Boriću donose prekretnicu u suvremenim istraživanjima srednjovjekovne požeške povijesti.²³ Rezultate svojih istraživanja o rodu Borić objedinila je u knjizi *Plemićki rod Borića bana*.

Monografija Ivana Srše *Požega, crkva sv. Lovre*, odnosi se na rezultate konzervatorsko-restauratskih istraživanja provedenih u crkvi sv. Lovre.²⁴ Uvodni dio odnosi se na pregled povijesti požeškog kraja bazirane na utvrđenim činjenicama prijašnjih autora. Nenad Milčić i Krešimir Regan u svome članku prikazuju gorske i nizinske srednjovjekovne utvrde na području Požeške gore.²⁵ Autori su pokušali rekonstruirati svaku utvrdu pomoću tlocrta i fotografija, te su se ograničili samo na one utvrde koje su u cijelosti ili djelomično sačuvane. O prilikama na prostoru požeškog kraja za vrijeme Osmanlija piše Nenad Moaćanin u monografijama *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.) i Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*.

Proučavajući korištenu literaturu, mogu reći da je srednjovjekovna Požega zastupljena u mnogobrojnim djelima. Iako je zastupljena, smatram da problem predstavlja i nedostatak pisanih i materijalnih povijesnih izvora za srednjovjekovno razdoblje na ovom području. Za vrijeme osmanske vladavine velika količina izvora je uništena, a njihovo postojanje sigurno bi dalo uvid u širu sliku povijesti Požege.

²¹ S. Andrić, 2008, str. 56.

²² M. Karbić, 2003, str. 67.

²³ B. Grgin, 2008, str. 126. Navedena disertacija: M. Karbić, *Rod Borića bana. Primjer plemićkog roda u srednjovjekovnoj Požeškoj županiji*, 2005., Filozofski fakultet, Zagreb. Mentor: Tomislav Raukar. Disertacija je publicirana kao: M. Karbić, *Plemićki rod Borića bana*, 2013., Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod.

²⁴ I. Srša, 2004, str. 7.

²⁵ N. Milčić, K. Regan, 2014, str. 141.

Možda je uzrok manjak izvora krivac tome što su se temeljne činjenice o povijesti Požege godinama prepisivale od povjesničara Kempfa i Čuka koji su prvi proveli sustavna istraživanja na požeškom prostoru. Njihovi zaključci su nerijetko korišteni bez pokušaja propitkivanja i analize unatoč tome što se radi o djelima nastalim prije stotinjak godina. Sustavnija analiza srednjovjekovnog požeškog kraja i Slavonije zastupljena je u radovima Stanka Andrića i Marije Karbić, koji nude mogućnosti za daljnja istraživanja.

3. Osnutak grada Požege

3.1. Grad-utvrda Požege

U južnom dijelu Požeške kotline uz rijeku Orljavu smjestio se grad Požege koji sa svojom okolinom tvori specifičnu geografsku cjelinu. Požeška kotlina prirodno je zaokružen prostor gorskim vijencem Papuka, Psunja i Krndije, te Požeškom i Dilj- gorom.²⁶ Spomenuti prostor bio je izrazito pogodan za naseljavanje o čemu svjedoče arheološka istraživanja koja donose podatke da se kontinuitet naseljavanja bilježi od ranog neolitika.²⁷ Antičko rimsko naselje Incerum, za koje se pretpostavlja da je današnje selo Treštanovci u Požeškoj kotlini, prostorom je najbliži današnjoj Požegi stoga se to ime često poistovjećivalo sa samom Požegom.²⁸ U gradu i okolici pronađeni su mnogobrojni materijalni ostaci rimske kulture. „*Na najvećoj raskrsnici putova, koji su u srednjem vijeku bili naslijeđe Rimljana – tzv. viae magnae ili viae publicae – smjestila se jedina veća urbana cjelina Požeške kotline, kraljevski odnosno kraljičin grad Požege, i to na prehistorijskom i možda rimskom supstratu.*“²⁹ O osnutku grada se zapravo ne zna puno toga, a prvi vjerodostojan trag o njegovu postojanju datira iz 13. stoljeća.

Vezano za porijeklo toponima *Požega* postoje različita mišljenja. Degmedžić navodi da ime Požege dolazi od glagola *požeći*, *požežen* (lat.*incendio*) i imenice *požar*, (lat.*incendium*).³⁰ Sudeći prema značenju navedenih riječi, može se izvući zaključak da je Požege vjerojatno dobila ime prema katastrofi uzrokovanoj požarom.³¹ Buturac također navodi da ime dolazi od mjesta koja su izgorjela, tj. požgana su, zapaljena. Ta mjesta nisu bila naseljena nego se paljenjem zemljište pripremalo za daljnju obradu.³² Srša navodi da ime dolazi od *paljenju pripremljenog zemljištva za sjetvu*. Zapuštene oranice se najprije mora iskrčiti paljenjem kako bi se na njima mogla zasaditi određena ratarska kultura, a zemlja dobivena paljenjem nazivala se *požege*.³³

²⁶ B. Nadilo, 2005, str. 55.

²⁷ J. Kempf, 1910, str. 63.

²⁸ Ibid, str. 64.

²⁹ Z. Horvat, I.Mirnik, 1977, str. 121.

³⁰ I. Degmedžić, 1977, str. 104.

³¹ Degmedžić smatra da katastrofa ne bi trebala biti povod imenu nego se značenje treba tražiti u pozitivnoj suprotnosti požara. Veća je vjerojatnost da Požege duguje ime određenoj djelatnosti, tj. djelatnosti prerađivanja rude koja se *žegla*.

³² J. Buturac, 2004, str. 13.

³³ I. Srša, 2005, str. 8.

Za razliku od ostalih autora, Ćuk smatra da je Požega osobno ime nekog plemića ili pripadnika plemenskog roda, stoga je moguće da je grad dobio ime po nekoj osobi.³⁴

U sačuvanim dokumentima ime Požega je zapisano u različitim varijantama: *Posega, Posoga, Pasaga, Posaga, Possega, Posegga, Possegaria, Pasga, Posga, Possegawar, Poisegavar*.³⁵

Kroz cijeli srednji vijek toponim *Požega* imao je široko značenje, a tek se u ranom novom vijeku počelo svoditi na sam grad Požegu. Požeška kotlina s okolnim gorjem Psunjom, Papukom i Krndijom do Save nazivala se „tota Posega“ (cijela Požega). Stoga su mnoga mjesta koja su se nalazila u široj okolici grada zapisana da se nalaze u Požegi.³⁶

Andrić navodi da prve nepouzidane podatke o požeškoj utvrdi pronalazimo u kronici *Gesta Hungarorum* iz 12. stoljeća, nepoznatog autora Anonima, ugarskog kraljevskog notara.³⁷ Prema Anonimu, ugarski su vojskovođe početkom 10. stoljeća zauzeli tri utvrde u međurječju Drave i Save: zagrebačku, požešku i vukovsku te se vratili na dvor vojvode Arpada. Možda su ugarski vojskovođe izvele pljačkaški pohod na požešku utvrdu ali time nisu mogle biti trajno osvojene utvrde u međurječju. Međutim, Anonimova tvrdnja je kontradiktorna jer za isti pohod navodi da je Arpad osvojio Panoniju do rijeke Drave. Andrić smatra da se zbog naravi ugarskog kroničara čiji zapisi nisu pouzdani, spomenuti podaci ne mogu uzimati kao siguran dokaz postojanja utvrda u 10. stoljeću, nego istraživanje treba prepustiti arheologiji.³⁸ Upitan izvor za postojanje utvrde je povelja kralja Ladislava I. iz 1092. kojom potvrđuje zemljišne posjede benediktinske opatije u Tihanyu na sjevernoj strani Blatnog jezera, čiji izvorni tekst nije sačuvan, nego dva prijepisa iz 14. stoljeća. U sadržaju povelje kralj nabraja posjede koje je opatiji darovao vojvoda David, a među posjedima se spominje utvrda Požega. Vojvoda David koji raspolaže „zemljom Požegom“, sin je kralja Andrije I. i bratić kralja Ladislava I. O njemu nije ostalo sačuvanih podataka te se ne zna ni kada je darovao Požegu tihanjskoj opatiji i je li uopće bio živ za vrijeme nastanka povelje.³⁹ Prema Andriću postoji mogućnost da je sadržaj povelje vjerodostojan jer se većina spomenutih podataka o „zemlji Požegi“ podudaraju s već utvrđenim činjenicama o srednjovjekovnom požeškom kraju.⁴⁰

Prvi vjerodostojan pisani izvor o gradu-utvrdi Požega je isprava datirana 11. siječnja 1227. godine kojom je papa Honorije III. kaločkom nadbiskupu Ugrinu potvrdio vlasništvo utvrde

³⁴ J. Ćuk, 1924, str. 91-93.

³⁵ Z. Horvat, I. Mirnik, 1977, str. 128.; J. Buturac, 2004, str. 12.

³⁶ S. Andrić, 2005, str. 228; J. Buturac, 2004, str. 12.

³⁷ S. Andrić, 2005, str. 231, I. Srša, 2005, str. 7-8.

³⁸ S. Andrić, 2005, str. 226.

³⁹ Više o sadržaju povelje pogledati u: S. Andrić, 2005, str. 229.

⁴⁰ Ibid, Andrić navodi da dokument nije dovoljno istražen od strane hrvatske historiografije dok ga mađarski historiografi smatraju krivotvorinom iz 14. st. Međutim, prema njemu, mađarska historiografija nije u potpunosti razjasnila kako je povelja nastala naknadno i zašto se smatra krivotvorinom.

Požege i njezinih pripadnosti (*castrum de Posega cum pertinenciis suis*).⁴¹ Potrebno je istaknuti da se prve vijesti o Požegi u izvorima odnose na tvrđavu/utvrdu (*castrum*) koja je bila središte istoimene županije.⁴² Požeška županija zauzimala je prostor požeške kotline i okolna gorja, a graničila je s Križevačkom, Baranjskom i Vukovskom županijom.⁴³

Ostaci nekadašnje gradske utvrde nalaze se na izoliranom brijegu u središtu grada gdje je danas šetalište Stari grad. Na šetalištu su i danas nad zemljom vidljivi ostaci nekadašnjih bedema i kula ali nažalost izloženi devastaciji. Podno sjeverne i zapadne strane tvrđave kasnije se razvilo gradsko naselje kao njezino podgrađe. Tijekom godina utvrdi se mijenjao izgled ali osnovni oblik dobila je početkom 13. stoljeća o čemu svjedoči položaj prilagođen konfiguraciji terena te vidljivi tragovi romanike i rane gotike.⁴⁴ Izgled se može opisati zahvaljujući sačuvanom tlocrtu iz Vojnog arhiva u Karlsruheu iz 18. stoljeća „*Utvrdna je bila izduženi kompleks, koji se sastojao od ovalne jezgre na zapadnoj strani te utvrđenog predgrađa oblika nepravilnog tokuta na istočnoj strani. Dok je predgrađe bilo ojačano trima kulama, od kojih je jugozapadna četverokutna služila kao glavni ulaz, dotle je jezgru dodatno čuvala visoka okrugla branič-kula, a tik do nje srednjovjekovni palas te novovjekovni stan zapovjednika i dvokatna vojarna, naslonjeni na južni i istočni bedem. Iz donjega u gornji dio prolazilo se kroz posebno snažno utvrđen ulaz, okružen jakim dvostrukim bedemima.*“⁴⁵

⁴¹ J. Adamček, 1977, str. 111.; S. Andrić, 2005, str. 231.; Sadržaj isprave u izvornom obliku pogledati u: J. Buturac, 2004, str. 119-120.

⁴² J. Adamček, 1977, str. 111.

⁴³ O uvođenju županijskog uređenja na prostoru današnje Slavonije postoje različita oprečna mišljenja u hrvatskoj historiografiji. Više o županijama u razvijenom srednjem vijeku pogledati u: B. Grgin, 1996, str. 21.-27.

⁴⁴ B. Nadilo, 2004, str. 58.

⁴⁵ N. Miličić, K. Regan, 2014, str. 157.

Slika 1. Rekonstrukcija nekadašnjeg izgleda tvrđave u Požegi (preuzeto iz B. Nadilo, 2005, str. 55.)

Slika 2. Sadašnje šetalište na mjestu nekadašnje utvrde (preuzeto iz B. Nadilo, 2005, str. 57.)

3.2. Razvoj gradskog naselja

O osnutku i razvoju grada Požege nije ostalo sačuvano mnogo podataka zbog čega konkretniji zaključci o vremenu nastanka nisu mogući. Međutim, pomoću sačuvanih shema i karata⁴⁶ te oblika današnjeg gradskog trga može se utvrditi približno vrijeme nastanka grada. Anđela Horvat navodi da trokutasti oblik požeškog glavnog gradskog trga, koji se nalazi ispod tvrđave, upućuje na to da grad ima oznake predgotičkog urbanizma te je nastao u razdoblju romanike između 11. i 13. stoljeća.⁴⁷ Do zaključka dolazi uspoređujući požeški trg s ostalim gradskim trgovima iz istog vremenskog razdoblja. Istog mišljenja su i arhitekt Horvat i arheolog Mirnik koji navode da su položaj grada ispod strmog obronka i planska shema karakteristični za gradsko naselje nastalo u romaničko-gotičkom razdoblju.⁴⁸ Prvi podaci o podgrađu koje se navodi kao *Posegawar*⁴⁹ sačuvani su u pisanim izvorima s kraja 13. stoljeća. S obzirom da se u prvim pisanim izvorima Posegawar navodi kao razvijeno gradsko naselje možemo zaključiti da je do osnutka naselja došlo nedugo nakon izgradnje utvrde. U prilog razvijenosti naselja govori činjenica da su se na gradskom području nalazile tri crkve i dva samostana propovjedničkih redova, franjevac i dominikanaca.⁵⁰

Istraživanja gradske jezgre Požege donijela su rezultate pomoću kojih je moguće pretpostaviti nekadašnju strukturu grada. Grad je smješten na križanju značajnih trgovačkih puteva na obrambeno prikladnom i strateški važnom položaju. Središnja gradska jezgra smještena je rubno, uz glavnu komunikaciju između Požeške gore i naplavne doline Orljave.⁵¹ Među pokazateljima urbanog razvoja je gradska fizionomija karakteristična za kasnosrednjovjekovni grad⁵², trg trokutastog oblika s tri ulice. Glavni gradski trg (današnji trg sv. Trojstva) nepravilnog trokutastog oblika nalazi se zapadno od tvrđe. Središnja ulica imala je gospodarsko tržišnu funkciju, a povezivala je trg sa župnom crkvom sv. Pavla, koja se nalazila između tvrđe i Kamenitih vrata. Uz južni rub trga nalazili su se franjevački samostan s crkvom sv. Dimitrija i dominikanski samostan s crkvom sv. Marije (danas crkva sv. Lovre).⁵³ Početkom 15. stoljeća zbog osmanske opasnosti, gradsko naselje je okruženo opkopima te bedemima povezano sa

⁴⁶ Plan grada iz 17. i 18. st, tlocrt iz Vojnog arhiva u Karlsruheu, prema: Z. Horvat i I. Mirnik, 1977, str. 129., plan Požege iz 17. st. pogledati u A. Horvat, 1955, str. 15.

⁴⁷ A. Horvat, 1955, str. 16.

⁴⁸ Z. Horvat, I. Mirnik, 1977, str. 130.

⁴⁹ J. Buturac, 2004, str. 148.

⁵⁰ J. Adamček, 1977, str. 112.

⁵¹ R. Vučetić, 2004, str. 133.

⁵² O karakteristikama srednjovjekovnog grada vidi više u: D. Jelaš, 2020, str. 39-40.

⁵³ J. Adamček, 1977, str. 112.

tvrđavom. Bedemi su služili kao drugi pojas utvrđenja grada, a središnji dio bio je „castrum“
na brežuljku.

Moačanin navodi na tadašnju trojnu podjelu grada: tvrđava, katedrala i zgrada poput kraljevske palače na istoku; crkve, samostani, dućani i trg na jugu, a stambeni dio na zapadu. Grad je bio okružen voćnjacima, vinogradima i vrtovima u posjedu građana i crkve.⁵⁴

Izravnu prijetnju Ugarsko-Hrvatskom kraljevstvu 1241. godine predstavljala je provala Tatara pod vodstvom Batu-kana.⁵⁵ Iste su godine Tatari porazili ugarsko-hrvatsku vojsku u bitki na rijeci Šajo prilikom koje je poginuo i nadbiskup Ugrin. Moguće da je Ugrinova smrt omogućila ponovni povratak Požege u vlasništvo vladarske obitelji.

Nakon Ugrinove smrti, ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. oduzeo je požešku županiju i utvrdu Kaločkoj nadbiskupiji. Oduzimanjem od crkvene vlasti, Požega i požeška županija postaju vlasništvo kraljevske dinastije Arpadović. Nedugo nakon 1250. godine, Bela IV. darovao je svojoj supruzi kraljici Mariji požešku utvrdu s pripadajućim naseljima kao odštetu jer je novčano pomagala plemićima za vrijeme tatarskih provala.⁵⁶ Od tada Požega se smatrala posjedom ugarskih kraljica koje su same postavljale župane te su svi državni prihodi i kraljevski posjedi na području županije pripadali njima.⁵⁷ Gradskom tvrđavom upravljali su kaštelani i požeški župani. Početkom 15. stoljeća Požega iz kraljevskih ruku prelazi u privatni posjed imućnih feudalca. Kralj Žigmund Luksemburški predao je grad u vlasništvo plemića Tamasya. Grad ostaje i dalje središte županije, a velikaši podržavaju razvoj grada zbog jačanja trgovine i obrta⁵⁸ Podrobnije o vladarima Požege prikazat ću u narednom poglavlju.

Uzevši u obzir složenu strukturu gradskog naselja, broj sakralnih objekata te gradske povlastice može se utvrditi da je Požega u 14. stoljeću dosegla vrhunac svog srednjovjekovnog urbaniteta.⁵⁹

Iako isprave o gradskim povlasticama nisu sačuvane, pretpostavlja se da su dobivene u prvoj polovici 13. stoljeća.⁶⁰ Nisu se mnogo razlikovale od povlastica koje su uživali ostali slobodni gradovi u Slavoniji.⁶¹ U 14. stoljeću Požega je sigurno imala gradski status (*civitas Posegawar*) s odgovarajućim povlasticama što potvrđuju sačuvani dokumenti. Građani su mogli samostalno birati gradskog suca te raspolagati imovinom i ostavljati oporuke. U ispravi iz 1330. god

⁵⁴ N. Moačanin, 2003, str. 30.

⁵⁵ F. Šišić, 2004, str. 195.-196.

⁵⁶ S. Andrić, 2005, str.233.

⁵⁷ J. Adamček, 1997, str. 113., K.Regan 2014, str.156.

⁵⁸ Ibid, str. 112.

⁵⁹ R. Vučetić, 2004, str.136.

⁶⁰ J. Adamček, 1977, str. 113.

⁶¹ Više o postanku slobodnih kraljevskih gradova i povlasticama pogledati u : F. Šišić, 2004, str. 198.-199., str. 268, J. Buturac, 2004, str. 23.

spominje se požeški gradski sudac Bokodin (*villicus de Possagawar*) što upućuje na to da grad nije bio u nadležnosti županijske sudske vlasti i da su građani imali pravo biranja vlastitog sudca.⁶² Jedna od povlastica građana je bila pravo slobodnog raspolaganja vlastitom imovinom o čemu svjedoči sačuvana isprava iz 1369. god.⁶³ U gradu su živjeli trgovci i obrtnici koji su imali svoje cehove, a u 15. stoljeću Požega se često nazivala trgovištem (*oppidum Posegawar*). Županijske skupštine isprva su se održavale u tvrđi, a od 15. st. u županijskoj palači u gradu koja je sagrađena nasuprot crkve sv. Pavla.⁶⁴ Sastavnim dijelom grada Požege smatrao se i Požeški zborni kaptol sv. Petra u Kaptolu o kojem će biti govora u narednim poglavljima. Buturac navodi da je odnos između Kaptola i Požege kao odnos Kaptola i Gradeca; Kaptol je bio središte crkvenog života, a Požega svjetovnog.⁶⁵

Autori se slažu da je Požega u razdoblju 13. do 15 stoljeća bila značajno crkveno, političko i kulturno središte Slavonije. O kulturnom napretku požeškog društva svjedoče podaci o većem broju studenata na europskim sveučilištima u Beču, Pragu, Padovi i Krakovu. U razdoblju od 14. do 15. stoljeća zabilježeno je ukupno 29 studenata podrijetlom iz Požege.⁶⁶

Iako su prvi podaci o utvrđi Požega nepouzdana, mogu poslužiti kao pretpostavka postojanja srednjovjekovne utvrde iz koje se postupno razvio grad. Isprava pape Honorija III. kojom potvrđuje kaločkom nadbiskupu Ugrinu utvrdu Požegu, potvrđuje da je Požega prvi put spomenuta kao vlasništvo crkve, Kaločke nadbiskupije. Sredinom 13. stoljeća, grad i županija prešli su u vlasništvo vladarske obitelji Arpadović te se od tada smatraju posjedom ugarskih kraljica.

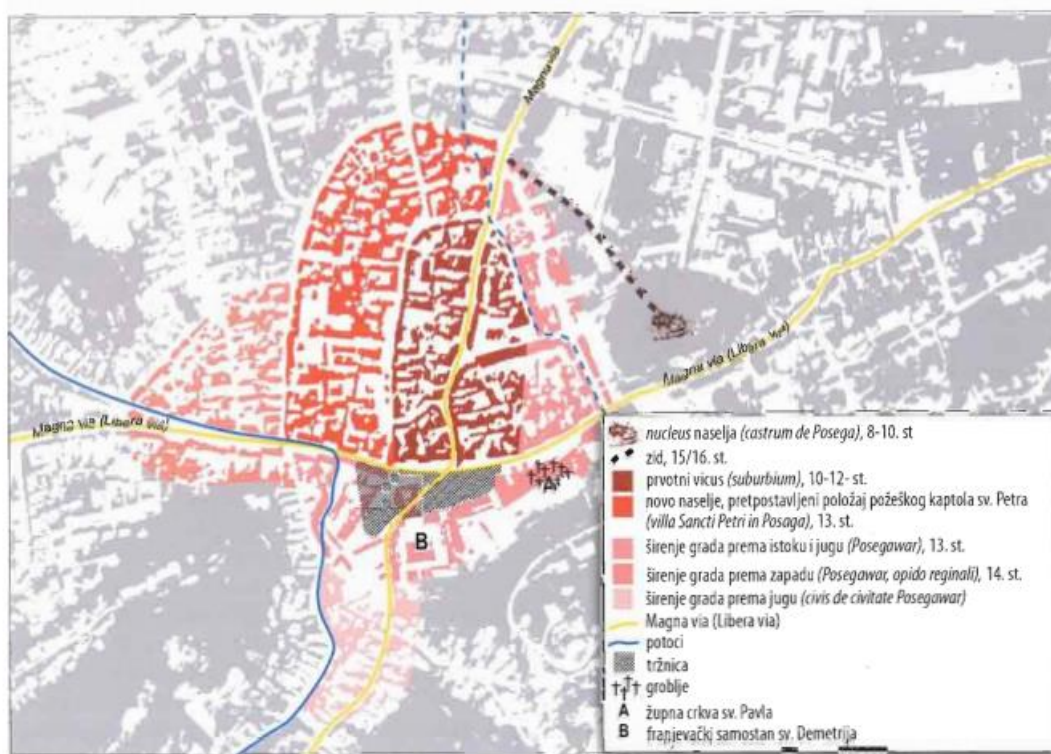
⁶² J. Adamček, 1977, str. 113.

⁶³ Ibid

⁶⁴ J. Buturac, 2004, str. 20.

⁶⁵ Ibid, str. 29.

⁶⁶ S.Andrić, 2005, str.239.; Više o studentima u J.Kempf, 1910, str. 121-123.

1 Požega, prikaz širenja grada tijekom srednjega vijeka

Požega, view of the expansion of the city during the Middle Ages

Slika 3. Požega, prikaz širenja grada tijekom srednjeg vijeka
(preuzeto iz I. Srša, 2004, str. 9.)

4. Gospodari Požege

U ovom poglavlju prikazat ću vladare koji su imali vlasništvom nad gradom Požegom. Podaci o vlasništvu grada sačuvani su u izvornim dokumentima i prijepisima isprava. S obzirom da prvi vjerodostojan izvor o Požegi datira u 13. st. nije poznato u čijem vlasništvu je bila prije toga.

Prva poznata isprava koja čuva ime utvrde je pape Honorija III. kojom potvrđuje vlasništvo Požege kaločkom nadbiskupu Ugrinu. Radi se o već spomenutom dokumentu datiranom 11. siječnom 1227. godine, buli pape Honorija III. kojom se potvrđuje kupnja požeške utvrde s pripadajućim posjedima kaločkom⁶⁷ nadbiskupu Ugrinu. Kupnju su odobrili ugarsko-hrvatski kralj Andrija II. i njegov sin Bela IV., a u ispravi se navodi da je utvrda nabavljena za potrebe kaločke crkve kako bi suzbila heretike, bosanske patarene ili krstijane koji su pristizali iz Bosne u Slavoniju.⁶⁸ Iz navedene korespodencije Honorija III. i Ugrine može se izvući i to da je kaločki nadbiskup vodio par pohoda protiv pripadnika Crkve bosanske. Upitno je to koliko su ciljevi pape u iskorjenjivanju hereze u Bosni bili usklađeni s očito političkim ciljevima ugarskih biskupa i vladara.⁶⁹ Vidljivo je da je Požega u to vrijeme bila u vlasništvu crkve; nadbiskupa Ugrina i Kaločke nadbiskupije, te je možda trebala postati uporište za suzbijanje patarena.⁷⁰ Andrić navodi da se iz teksta bule ne može točno razaznati od koga je Ugrin kupio požešku utvrdu, izravno od kralja ili neke treće strane uz kraljevu privolu.⁷¹

Dolaskom na vlast 1235. godine, kralj Bela IV. oduzeo je Požegu Kaločkoj nadbiskupiji te grad postaje vlasništvo obitelji Arpadović. Nakon 1250. godine Bela IV. darovao je Požegu i njezine posjede svojoj supruzi kraljici Mariji. Kraljica je dobila posjed kao odštetu jer je svojom imovinom pomagala kralja i plemiće za vrijeme tatarske provale. To darivanje potvrdio je papa Urban IV. bulom od 21. prosinca 1263. u kojoj se navodi da je grad Požega te požeška županija pripadala kralju, a sada je u vlasništvu kraljice Marije. Papinom bulom potvrđeno je da su Arpadovići grad-tvrđu Požegu s pripadajućom županijom smatrali povlaštenim zemljištem,

⁶⁷ Kaločkoj nadbiskupiji pripadaju zagrebačka, pečujaska, srijemska i bosanska biskupija, više u F. Šišić, 2004, str. 252.

⁶⁸ S. Andrić, 2005, str.231.

⁶⁹ Treba krenuti od toga da su ugarski biskupi u ovom razdoblju uvjerali papu Grgura IX. da je bosanski biskup heretik te da su postavili vlastitog kandidata za bosanskog biskupa. Također su učestalo uveličavali opasnost od hereze u Bosni, optužujući i samog bosanskog bana da je heretik, a sve s namjerom da se bosanska biskupija podvrgne kaločkoj nadbiskupiji. U tome su i uspjeli 1247. godine s papom Inocentom IV. O ovome više u M. Brković, 2005., str. 130. Za daljnje čitanje o ovoj temi, uložite franjevac i dominikanaca, vidjeti zbornik radova *Fenomen "Krstijani u srednjovjekovnoj Bosni i Humu"* čiji je dio navedeni članak.

⁷⁰ Više o ispravi pogledati u: J. Buturac, 2004. str. 16-17.

⁷¹ S. Andrić, 2005, str.231.

posebnim vlasništvom kralja ili kraljice.⁷² U literaturi grad Požega se naziva *kraljičinim gradom* (*oppidum reginale*) jer je smatran rezidencijalnim posjedom hrvatsko-ugarskih kraljica. Kraljice su imale vrhovnu vlast nad županijom, raspolagale su sa svim posjedima na njezinom području te postavljale župane. Često su posjede davale u vlasništvo svojim rođacima i dvorskom visokom plemstvu. Izdavale su darovnice za feudalne posjede i potvrđivale ugovore u gradu Požegi.⁷³

U istom statusu grad je ostao za vrijeme kraljice Elizabete Kumanke u razdoblju od 1280.-1288. godine. Iz njezina vremena ostale su isprave koje svjedoče o tome da je kraljica boravila u Požegi.⁷⁴ U ispravi iz 1280. godine kraljica se obavezala pred papinim legatom da će zatirati krivovjerje u županiji Požegi i Vukovu i ostalim županijama koje spadaju pod njezinu upravu.⁷⁵ Nakon Elizabete, na vlast dolazi kralj Andrija III. koji 1292. vlast nad Požegom prepušta svojoj majci Mlečanki Tomasini Morosini. Nosila je titulu „vojvotkinja čitave Slavonije i upraviteljica krajeva s ovu stranu Dunava sve do mora“, a pretežno je boravila u Požegi gdje je i izdavala svoje isprave od kojih je nekolicina sačuvana.⁷⁶

Uz majku Tomasinu, 1297. godine kralj je imenovao svoga ujaka Albertina Morosinija hercegom čitave Slavonije i županom požeškim. Poveljom iz 1299. kralj je potvrdio Albertinu trajno herceštvo Slavonije i Požešku županiju koja po pravu pripada samo kralju ili kraljici.⁷⁷ Poslije smrti kralja Andrije III. 1301. godine, na vladarsko prijestolje dolazi kralj Karlo I. iz dinastije Anžuvinaca. Dolazak nove dinastije prouzročio je građanski rat, a sukobi su se odrazili upravo na požeškom području. Početkom 14. stoljeća Požega je bila kraljevska tvrđava i uporište u borbi protiv plemstva koje nije prihvatilo novog kralja.⁷⁸ Pristaša kralja Karla, Ugrin Čak, do 1311. obnašao je dužnost požeškog župana. Desna ruka mu je bio požeški kaštelan Pavao Gorjanski koji je dužnost kaštelana dobio od kralja Andrije III. Pavao Gorjanski potječe iz roda Gorjanski koji su u više navrata vršili banske i palatinske dužnost.⁷⁹ Obojica su kralju predali požešku tvrđavu kao prvi kraljevski posjed nakon stupanja na vlast. Kraljevi protivnici bili su okupljeni oko slavonskog bana Henrika Gisingovca koji je vladao međurječjem zapadno od Požeške kotline i krajevima sjeverno od Drave do Blatnog jezera i Dunava.⁸⁰ Henrik je

⁷² Ibid, str. 233., J. Buturac, 2004. str.18.

⁷³ J. Adamček, 1977, str.111.

⁷⁴ Sadržaje isprava pogledati u J. Buturac, 2004. str. 133-145.

⁷⁵ S. Andrić, 2005, str. 233.

⁷⁶ Ibid, str. 233.

⁷⁷ J. Kempf, 1910, str. 77.; S. Andrić, 2005, str. 233.

⁷⁸ J. Adamček, 1977, str.112.

⁷⁹ Više o nasljednim dužnostima i obiteljskim vezama Gorjanskih u: L.Heka, 2017.

⁸⁰ S. Andrić, 2005, str. 234.; Andrić smatra da su se razaranja dogodila oko 1305. god. jer je tada bio zapaljen franjevački samostan.

pripadao obitelji njemačkog podrijetla stoga se zalagao za dovođenje Otona bavarskog za ugarsko-hrvatskog kralja. Oton je bio unuk Bele IV. s majčine strane te mu je to davalo pravo na ugarsko-hrvatsku krunu.⁸¹ Dio požeškog plemstva stalo je na stranu Gisingovaca te su opustošili županiju i razorili sve do tvrđave i sela Pake. Kao nagradu jer je zaustavio daljnja razaranja, kralj je 1310. godine darovao Pavlu Gorjanskom tvrđu i posjed Drenovac.⁸²

S promjenom dinastije došlo je do promjena u opsegu vlasti kraljica nad županijom. Ćuk navodi da su kraljice za vrijeme Arpadovića vršile vrhovnu vlast bez bana. Dolaskom Anžuvina na vlast, kraljice su jedino vršile vlast u fiskalnim poslovima koji se tiču ubiranja poreza i oslobađanja pojedinih plemića od istog. O tome svjedoči povelja kraljice Elizabete koja je 1342. godine oslobodila plaćanja kunovine⁸³ i izuzela od palatinske i županske sudske vlasti žitelje na nekim posjedima u županiji.⁸⁴ Ostalu vlast u županiji, u kraljevo ime vršio je palatin⁸⁵ iz redova požeških plemića. Time je Požeška županija imala poseban položaj, različit od ostalih županija u Slavoniji.⁸⁶

Nakon smrti Ludovika I. Ugarskom su pokušale vladati njegova udovica Elizabeta i kći Marija.⁸⁷ Nezadovoljni njezinom vladavinom, velikaši su južno od Drave formirali savez, „ligu“ te je pobuna velikaša zahvatila sve hrvatske krajeve. Predvodnici lige su bili zagrebački biskup Pavao Horvat i njegova dva brata Ladislav i Ivaniš velikaši iz Vukovske županije. Kraljica se sastala s predvodnicima lige 1385. godine u Požegi s kojima je dogovorena pomirba.⁸⁸ Iduće godine zbog ubojstva protukralja Karla II. Dračkog, predvodnici su kod Gorjana organizirali otmicu kraljica. Braća Horvat su zauzeli požešku utvrdu dok ponovno 1387. godine nije postala kraljevsko vlasništvo za vladavine Žigmunda Luksemburškog. Požeška utvrda ostala je jedino izvan kraljevske vlasti u razdoblju 1386.-1387. godine.⁸⁹

Nakon bitke kod Nikopolja, osmanske provale počele su u okolici Požege kao manji pljačkaški pohodi. Kralj Žigmund je više puta boravio u požeškoj utvrdi koju je 1420. predao u vlasništvo

⁸¹ J. Kempf, 1910., str. 77.

⁸² J. Buturac, 2004, str. 63.

⁸³ Kunovina ili marturina, slavonski porez koji je iznosio 12 dinara po godini, prvo se plaćao u kuskim kočicama, prema F. Šišić, 2004, str. 263.

⁸⁴ S. Andrić, 2005, str. 235.; J. Buturac, 2004, str. 182.

⁸⁵ Najviši dvorski službenik, upravlja kraljevskim dvorom. Od 13. st. odlukama Ugarskog sabora postao zamjenik kralja i predstavnik plemstva, u odsutnosti kralja vrši sudsku i upravnu vlast više u: L. Heka, 2017, str. 38.

⁸⁶ J. Ćuk, 1924, str. 59.

⁸⁷ Ančić smatra da je kraljica umrla prirodnom smrću, a da je navodno ubojstvo bila vrsta propagande, više pogledati u M. Ančić, 2020, str. 385.-406.

⁸⁸ S. Andrić, 2005, str. 235.

⁸⁹ Ibid, str 235.

privatnog posjednika, dvorskog velikaša i požeškog župana Ladislava Tamasya.⁹⁰ U 15. stoljeću Požega s okolicom prestaje biti kraljevski posjed te postaje privatno vlasništvo. Henrik Tamasy 1443. godine sklopio je ugovor s palatinom Lovrom Hedervaryjem o međusobnom nasljeđivanju posjeda ukoliko ne bude imao muškog potomka. Putem nasljednog ugovora, Hedervary je iduće godine preuzeo Požegu koja je bila u njihovom vlasništvu do početka 16. stoljeća.⁹¹

Požega ostaje sastavnim dijelom ugarskih velikaških obitelji do 1537. godine kad grad i okolicu zauzimaju Osmanlije.

⁹⁰Andrić navodi da razloge predaje požeške utvrde treba potražiti u političkim i obrambenim promjenama na jugu kraljevstva, 2005, str. 237.

⁹¹J. Adamček, 1997, str. 112.

5. Požeška županija u srednjem vijeku

Prilikom opisa srednjovjekovne Požeške županije potrebno je istaknuti specifičnosti njezinog geopolitičkog položaja. Prostor srednjovjekovne Slavonije obuhvaćao je dijelove zemlje koji su se nalazili između Gvozda, Drave, porječja donje Une, Vrbasa i Bosne.⁹² Požeška županija s Vukovskom i Srijemskom tvorila je jedinstvenu povijesno-geografsku cjelinu poznatu pod nazivima dravsko-savsko međurječje ili istočno međurječje.⁹³ Geografski prostor koji danas nazivamo Slavonijom svoje polazište ima u zasebnoj političkoj zajednici županija sklopljenog u 13. stoljeću u zapadnom dijelu međurječja.⁹⁴ Zemljoposjedničko plemstvo iz Varaždinske, Zagrebačke i Križevačke županije organiziralo se u pokrajinsku stalešku zajednicu pod nazivom *regnum Slavoniae*. Na općem saboru kraljevine čitave Slavonije 1273. godine sastali su se plemići i slobodnjaci radi popisivanja imovinskih, vojnih i sudskih obveza koje potvrđuje ban u Zagrebu. Požeška županija se nikada nije priključila ovome savezu najvjerojatnije zbog podređenosti kraljevskoj obitelji.⁹⁵ Tijekom 14. i 15. stoljeća uglavnom se nije smatrala Slavonijom ali se na njezinom području ubirao slavonski porez marturina. Ugarski vladari su je smatrali sastavnim dijelom Ugarskog kraljevstva te je bila izuzeta od vlasti bana. Teritorij koji je tada zauzimala Slavonija poklapao se s područjem zagrebačke biskupije u čijoj nadležnosti nije bila Požeška županija.⁹⁶ Kralj Ludovik u svome zakoniku iz 1351. godine pokušao je ukinuti plaćanje marturine u „plemstvu između rijeka Drave i Save te u Požegi, kao i u Vukovu.“ Umjesto marturine, Ludovik je pokušao uvesti godišnji porez od 18 dinara od svakih vrata kroz koja su mogla proći kola sa žetvom. Porez su trebali plaćati svi plemići bez izuzetka u kraljevsku blagajnu.⁹⁷ Kralj nije mogao provesti svoju monetarnu reformu jer se u Slavoniji nastavila plaćati marturina dokle god je postojala zasebna slavonska kovnica novca. Andrić navodi da oblikovanje kraljevine Slavonije nije poremetilo porezno jedinstvo međurječja.⁹⁸

⁹² F. Šišić, 2004, str. 249

⁹³ Geografsko područje prirodnih granica koje zatvaraju zapadni i sjeverni obronci Slavenskog gorja i nizinske rijeke, Drava na sjeveru, Sava na jugu i Dunav na istoku, D. Jelaš, 2020., str. 13.

⁹⁴ S. Andrić, 2001, str. 60.

⁹⁵ S. Andrić, 2005, str. 234.

⁹⁶ Andrić nudi dva tumačenja takvog stanja: ili je čitavo međurječje od Zagreba do Vukovara prije ugarske upravne organizacije tvorilo jedinstven prostor koji je nakon 12. stoljeća u crkvenom pogledu razdijeljeno, a u upravnom reducirano na kasnosrednjovjekovni slavonski regnum. U drugom tumačenju navodi da podudarani opseg Zagrebačke županije sa slavonskim regnumom nasljednik ranijeg crkvenog i političkog entiteta na koji odgovara kasnoantičkoj Savskoj Panoniji te je nakon uspostave ugarske vlasti proširen na donje međurječje. Više pogledati u S. Andrić, 2004, str. 89.-94.

⁹⁷ F. Šišić, 2004, str. 264.

⁹⁸ S. Andrić, 2001, str. 65.

Kroz 12. i 13. stoljeće na prostoru između Drave i Gvozda postupno je uveden županijski sustav.⁹⁹ Kada i kako je nastala Požeška županija nije poznato jer podaci nisu ostali sačuvani. Prva potvrda postojanja županije sačuvana je u povelji Andrije II. iz 1210. godine. U povelji se spominje da je darovana zemlja Lesnica izuzeta iz Požeške županije te se daje u vlasništvo viteškom rodu templara (*de comitatu de Posega excepta*).¹⁰⁰ Precizan teritorijalni opseg županije ne može se utvrditi sa sigurnošću jer dosad nije poznat nijedan sačuvan dokument koji svjedoči o njezinim granicama. Okvirno se prostirala na području Požeške kotline i Posavine od rijeke Lješnice (danas Slobostine) na zapadu do Slavenskog Broda na istoku.¹⁰¹ Više o granicama županije ću objasniti u idućem poglavlju.

Požeška županija u srednjem vijeku je upravo-teritorijalna jedinica na čelu sa županom.¹⁰² Prethodno sam istaknula da se prostor županije od 13. stoljeća smatrao posjedom ugarskih kraljica kojima su pripadali svi državni prihodi. Kraljice su postavljale župane, davale im ovlasti te određivale trajanje funkcije. U drugoj povelji kralja Andrije II. iz 1221. godine spominje se prvi poznati požeški župan Ladislav za kojeg se smatra da je porijeklom velikaš od roda Kún. Navodi se kao „*Ladislav, predstojnik konjušnice i požeški župan*“, a nakon župana nosio je titulu dvorskog suca i palatina. Poznata su imena 24 požeška župana do 1529., a tu dužnosti su također obnašali Dujam Frankopan, Bartol Frankopan, Hrvoje Vukčić Hrvatinić, Ivan Gorjanski itd.¹⁰³ Upravnu strukturu županije, uz kraljevskog župana, čine dva podžupana koja bira plemstvo, plemićki suci te uz njih često i „kapetan plemića od roda Borića bana“. ¹⁰⁴ Od 1343. godine spominje se zemaljski župan kao izabrani predstavnik plemstva koji zastupa interese nižeg plemstva.¹⁰⁵ Županijske skupštine i sudski procesi prvotno su se održavale u tvrđi, a od 15. stoljeća u županijskoj palači u gradu. U slučaju zemljišnih sporova županijska uprava bi slala izaslanike na mjesto sukoba da ispitaju svjedoke. Pozive i osude za sud izdaju podžupani i zemaljski župan zajedno, a suđenje je bilo javno.¹⁰⁶

Prema podjeli Juraja Čuka, na području Požeške županije nalazile su se različite grupe plemića.¹⁰⁷ Najbrojniju grupu činili su *stari slavonski plemićki rodovi (generationes)* koji su uživali posebne povlastice. Među najpoznatijim starim rodovima su plemići potomci roda bana

⁹⁹ Različita mišljenja o uvođenju županijskog uređenja pogledati u B. Grgin, 1996, str. 21-23.

¹⁰⁰ S. Andrić, 2005, str. 230.; J. Buturac, 2004, str. 119.

¹⁰¹ J. Adamček, 1977, str. 113.

¹⁰² B. Grgin, 1996, str. 23.

¹⁰³ Kronološko popis župana Požeške županije pogledati u J. Buturac, 2004, str. 21.

¹⁰⁴ S. Andrić, 2005, str. 234.

¹⁰⁵ J. Adamček, 1977, str. 113.

¹⁰⁶ J. Buturac, 2004, str. 21.

¹⁰⁷ Podjela je napisana prema djelu Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestog vijeka, 1925.

Borića, *rod plemića od Požege* (potomci plemića Petra od Požege), rod Voja ili Vojina, *plemići od Stražemana* (Markovići) itd. Drugu grupu činilo je *doseljeno plemstvo* koje se spominje prvi put u 13. stoljeću.¹⁰⁸ Među stanovništvom razlikuju se jobagioni¹⁰⁹ predijalci ili slobodnjaci koji imaju povlastice i kastrenzi bez povlastica. U 13. i 14. stoljeću jobagioni su vazali požeške tvrđave te postaju plemići po kraljevoj milosti, izjednačeni su s plemićima kraljevine Slavonije i podvrgnuti kraljevoj sudskoj vlasti i vojnoj službi.¹¹⁰ Na poziv kralja idu u rat, a od porez su bili dužni davati gradu daću od svinja, 2-3 penze¹¹¹, zalazninu¹¹² i marturinu.¹¹³ Primjerice, na posjedima Orljavica, Predišinci, Sveti Marko, Treptuša plemići su kupovali zemlje od jobagiona, vazala požeške utvrde, a kasnije su se svi izjednačili u jedinstveni sloj plemića.¹¹⁴ Potomci nekadašnjih jobagiona iz Orljavice u 15. stoljeća su se nazivali „plemići od Orljavice“.¹¹⁵ Ćuk ovu grupu plemića svrstava u grupu *gradačkog plemstva* jer su bili vazali gradske tvrđe.¹¹⁶

Kastrenzi su držali danonoćnu stražu u tvrđi, a za službu su dobivali zemljište. Služba je bila nasljedna te je prelazila s oca na sina. Imali su osobnu slobodu, na sudovima su sudjelovali kao svjedoci, a kao vojnici služili su u županijskim četama.. Početkom 15. stoljeća kastrenzi su bili nastanjeni u malim selima oko Požege: Strmenik, Drškovci, Seoci, Emovci, Lipa, Skenderovci (nekad Pribinje), Vrhovci i Kupeljanci. Tokom vremena postali su obični kmetovi¹¹⁷, nakon što su izgubili pravo na posjedovanje zemlje a, navedena sela županijske gospoštije.¹¹⁸ U prvoj polovici 13. stoljeća u županiji postoje veći crkveni feudalni posjedi čiji su vlasnici crkveni redovi templari, ivanovci, benediktinci i cisterciti. Adamček navodi da ja stvaranje tih vlastelinstava bilo u vezi s akcijama kaločkog nadbiskupa Ugrina u borbi protiv prodiranja krivovjerja u istočnoj Slavoniji.¹¹⁹

¹⁰⁸ J. Adamček, 1977, str. 114.; Vidi više u J. Ćuk, 1924, 2-34.

¹⁰⁹ Raspravu o problemu značenja pojma jobagion pogledati u članku M. Ančića,

¹¹⁰ J. Buturac, 2004, str. 13.

¹¹¹ Dinar je vrsta novca kovana od srebra pomiješanog s bakrom. Dvjesto dinara je jedna marka, a penza je petina dinara. Prema: F. Šišić, 2004, str. 262.

¹¹² Zalaznina je porez koji su plaćali plemići i građani da dočekaju i počaste kralja i njegove zamjenike kada su na putu. Prema: F. Šišić, 2004, str. 264.

¹¹³ J. Buturac, 2004, str. 13-19.

¹¹⁴ Pod jedinstven sloj plemića Adamček smatra da su svi imali iste povlastice, vidjeti u J. Adamček, 1977, str. 114

¹¹⁵ J. Adamček, 1977, str. 114.

¹¹⁶ J. Ćuk, 1924, str. 40.

¹¹⁷ Jedan od primjera gdje vidimo razlike u odnosu na požeške kastrenze su turopoljski plemići koji su tijekom vremena uspjeli zadržati plemićki status i nasljedno posjedovanje zemlje za razliku od kastrenza u Požegi. Dolazi do jačanja velikaša i slabljenja kraljeva utjecaja. Pogledati više u S. Miljan, 2011, str. 84.

¹¹⁸ J. Buturac, 2004, str. 13-19.

¹¹⁹ J. Adamček, 1977, str. 114.

O položaju kmetova u Požeškoj županiji ostalo je sačuvano malo podataka. Uspoređujući s položajem ostalih kmetova u dijelovima Slavonije, nije se uvelike razlikovao.¹²⁰ Crkvi su morali davati desetinu uroda žitarica, desetinu vina i desetinu svinja uz ostala podavanja vlasteli. Kroz cijeli srednji vijek u većem dijelu županije desetinu je pobirao pečujski biskup.¹²¹ Specifičan položaj kmetova za ovu županiju očitovao se u 13. i 14. stoljeću jer su sve poreze plaćali vlasnicima požeške tvrđave, kraljicama i njihovim službenicima. Kao što sam prethodno spomenula, kraljice su ubirale prihode u županiji. U prvoj polovici 14. stoljeća kmetovi su plaćali tri poreza požeškom županu: kunovinu (marturinu), potkunovinu (submarturinu) i ferton i pondus (težina). Marturina se prvotno plaćala u kuninim kožicama, potom u novcu, a svako kmetsko selište je plaćalao 12-18 denara.¹²² Submarturina je naknadno uveden porez koji se plaćao skupa s marturinom. Ferton (četvrtina marke denara) i pondus su bila novčana podavanja požeškoj tvrđavi koja su plaćali kmetovi.¹²³ U drugoj polovici 15. i na početku 16. stoljeća vidljivo je iz sačuvanih obračuna da su kmetovi su plaćali kraljevski porez (*taxa regia*). Adamček navodi da su kmetovi u Požeškoj županiji plaćali dvostruko veći porez nego u ostalim dijelovima Slavonije. Kraljevina Slavonija uživala je povlasticu da razrezuje upola manji porez nego Ugarska. S obzirom da se Požeška županija nije smatrala dijelom kraljevine Slavonije, svako domaćinstvo bilo je dužno plaćati jedan floren (jedan floren po „dimu“) dok se u slavonskim županijama plaćala samo polovina tog iznosa.¹²⁴ Andrić navodi da to potvrđuje *Registar kraljevskih prihoda* koje je za vrijeme kralja Vladislava II. Jagelovića vodio njegov rizničar i pečuški biskup Žigmund Eruszt. U registru su upisani porezni računi za 1494. i 1495. godinu za četiri županije kraljevine Slavonije i odvojeno za Požešku županiju.¹²⁵ Najvažnija poljoprivredna grana u županiji je bila vinogradarstvo karakteristično za obronke požeških gora, o čemu svjedoče brojni sačuvani kupoprodajni ugovori o vinogradima. U ravninama su se uzgajale sve vrste žitarica, najviše proso. Na svim vlastelinstvima spominju se hrastove šume koje su omogućavale razvoj ekstenzivnog svinjogojstva.¹²⁶ Adamček navodi da se u 15. stoljeću u gospodarstvu Požeške županije primjećuje ubrzani razvoj robno-novčane privrede koji se temeljio na podjeli rada. Kao rezultat nastala su nova gradska naselja kojih je

¹²⁰ Ibid, str. 115.

¹²¹ Ibid

¹²² U ostalim županijama naknadna je iznosila 12 denara, više o cijenama pogledati u F. Šišić, str. 263.-266.

¹²³ J. Adamček, 1977, str. 115.

¹²⁴ Ibid; S. Andrić, 2005, str. 238.

¹²⁵ S. Andrić, 2005, str. 238.

¹²⁶ J. Adamček, 1977, str. 115.

početkom 16 stoljeća zajedno s Požegom bilo 13.¹²⁷ Razvoj gospodarstva i širenje gradskih naselja zaustavila su osmanska pustošenja požeškog kraja.

5.1. Prostor i granice Požeške županije

Srednjovjekovna Požeška županija obuhvaćala je prostor Požeške kotline i Posavine od rijeke Lješnice na zapadu do Slavenskog Broda na istoku. Geografski je zauzimala veliki prostor, danas podijeljen između dvije županije, s cijelom požeškom kotlinom, okolnim gorjem i jednim dijelom Posavine. Međutim, precizan teritorijalni opseg Požeške županije još uvijek nije utvrđen jer nemamo sačuvan nijedan dokument koji bi potvrdio njezine granice. Tadašnje granice ne mogu se shvaćati u smislu današnjih kao precizno utvrđenih linija. Donekle detaljan prostorni opseg temelji se na podacima o mjestima, tj. koja naselja, utvrde i vlastelinstva su bila tijekom vremena pod upravom požeškog župana.¹²⁸ Problem predstavljaju naselja koja su tokom vladavine Osmanlija i kasnije promijenila imena. Došlo je i do promjena mjesta jer su od razbijenog tipa sela nastala ušorena sela.¹²⁹ Andrić navodi da je Požeška županija ležala između Papuka i Krndije na sjeveru, Ravne gore, Psunja i potoka Slobostine na zapadu, rijeke Save na jugu te Broda, sredine Dilj-gore i razvođa Londže i Vuke na istoku.¹³⁰ Na istočnom području županije prostor između Pake i Levanjske varoši (srednjovjekovne Nevne) nekad se pribrajavao Vukovskoj, nekad Požeškoj županiji, ovisno o promjeni vlasnika zemlje. Pojedina naselja u gorskom sjeverozapadnom dijelu županije s vremenom su pripojena Križevačkoj županiji.¹³¹ Područje benediktinskog samostana Bijele kod Sirača (danas Daruvar) na početku 13. stoljeća pripadalo je Požeškoj, a u 14. stoljeću Križevačkoj županiji.¹³² Sjeverni dio granice činili su obronci Papuka i Krndije s posjedima Bedec i Trpin uz potok Crkvenik (danas Brzaja) koji se kod Kamenske ulijeva u Orljavu.¹³³ Prema istoku županijska granica išla je vrhom Papuka između Velike i Drenovca (Podravskog). Ostala je sačuvana povelja kraljice Marije iz 1266. godine kojom posjed Radovanci daje Mihi od roda Honta i Poznana, a koji je ujedno granica s novačkom županijom. U povelji se navodi da je granica Radovanaca „na vršku brda, koje se zove Slemen¹³⁴, kraj zemlje Novaka, otkuda je međa pošla prema jugu, do vrha potočića,

¹²⁷ Ibid, str. 115.-116.

¹²⁸ S. Andrić, 2005, str. 230.

¹²⁹ J. Buturac, 2004, str. 33.

¹³⁰ S. Andrić, 2005, str. 230.

¹³¹ J. Buturac, 2004, str. 14.

¹³² Posjedom je raspolagao nadbiskup Ugrin kao požeški župan, pogledati više u J. Čuk, 1924, str. 39.

¹³³ J. Buturac, 2004, str. 15

¹³⁴ Sljeme/Slemen naziv kojim su žitelji Požeške kotline označavali najviši vrh Papuka i Krndje. Više o nazivu pogledati u S. Andrić, 2008, str. 58.

koji se zvao Radovančica, gdje je prestala dalje ići uz zemlju Novaka.¹³⁵ Sjeveroistočna granica županije sezala je do posjeda Granice u vlasništvu Petra od Požege, a do danas je ostalo sačuvano ime sela koje se nalazi nedaleko od Našica. Buturac smatra da je selo možda dobilo naziv iz razloga jer se tu nekada nalazila tromeđa triju županija Požeške, Vukovske i Baranjske.¹³⁶ Od Dilj-gore prema Savi granica Požeške i Vukovske županije označena je posjedom Bosansko-đakovačke biskupije. Granica biskupije navedena je u ispravi kralja Bele iz 1244. godine u kojoj se navod “gdje nastaje rijeka Bič, šumom kroz mjesta Slivnik, Gnjilovatec i Jelenovu Gredu do neke mlake Boaraida i sela Braida na sjeveru doticao se posjed zemlje Tunnicha (Toliša)... sve do jednog potoka...”¹³⁷ Toliša je današnje selo Tomica kraj Slavenskog Broda, a Braida nekad selo tomičkog posjeda. Mjesto „gdje nastaje rijeka Bič“ danas je pravac od Klakara na Savi prema Vrhovini, a potok koji se spominje u ispravi je Svršnica koja se ulijeva u Bič (Biđ) kod sela Andrijevci.¹³⁸ Južna i zapadna granica županije geografski je bila definirana rijekama. Rijeka Sava označavala je južnu granicu. Od Save prema sjeveru zapadna granica bila je rijeka Lijesnica (Sloboština) koja izvire na Psunju i teče kroz Okučane.¹³⁹ Rijeka Lijesnica u spomenutoj ispravi Andrije II. navodi se i kao granica između Pečuške i Zagrebačke biskupije.¹⁴⁰

¹³⁵ J. Ćuk, 1924, str. 40.

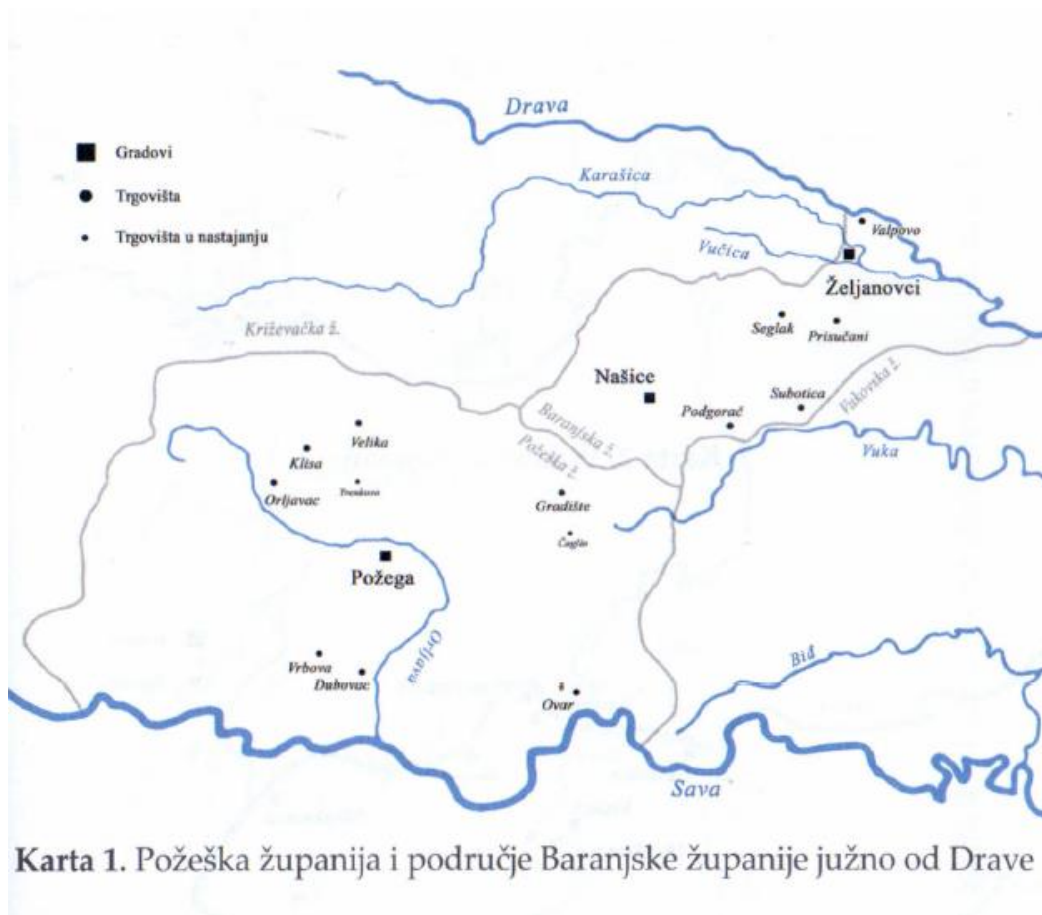
¹³⁶ J. Buturac, 2004, str. 15.

¹³⁷ J. Ćuk, 1924, str. 41.

¹³⁸ Ibid.; J. Buturac, 2004, str. 15.

¹³⁹ G. Szabo, 1908, str. 40-46

¹⁴⁰ S. Andrić, 2005, str. 227.

Slika 4. Požeška županija i područje Baranjske županije južno od Drave (preuzeto iz D. Jelaš, 2020, str. 200.)

5.2. Plemićki posjedi na području Požeške županije

Na području Požeške županije od 13. do 16. stoljeća zabilježen je veliki broj plemićkih posjeda. Plemićima su od velike važnosti bili njihovi posjedi; vlasništvo nad zemljom im nije pružalo samo materijalnu osnovu za život nego je bilo usko povezano s plemićkim statusom obitelji.¹⁴¹ U izvorima iz 14. i 15. stoljeća u Požeškoj županiji spominje se 50 – 80 plemićkih obitelji.¹⁴² Vlasništvo nad posjedima se kroz godine mijenjalo stoga je nerijetko da se pojedini posjedi spomenu više puta u rukama različitih vlasnika. S obzirom na veliki broj posjeda prikazat ću ukratko samo najvažnije posjede i njihove vlasnike.

¹⁴¹ M. Karbić, 2005, str. 50.

¹⁴² J. Adamček, 1977, str. 114.

U južnom dijelu Požeške županije na području Posavine nalazili su se posjedi najmoćnijih plemićkih obitelji, Borića i Berislavića Grabarskih.

Najpoznatiji plemićki rod na području današnje Slavonije je rod Borića bana. Karbić se slaže s mišljenjem da je bosanski ban Borić potekao upravo s područja Požeške županije.¹⁴³ Različite grane roda Borić, moguće sinovi i unuci bana Borića¹⁴⁴, držali su do sredine 14. stoljeća posjede na istoku i zapadu županije. Jedan dio posjeda se nalazio na širem području sjeverno i zapadno od Slavanskog Broda, a drugi u zapadnom dijelu Požeške županije, između grada Orljave (danas Orljavac) i Save. U 13. stoljeću dokumentirani nasljedni posjedi oko Slavanskog Broda su Tomica, Glogova (danas Glogovica), Petnja, Poryk (danas Podcrkavlje), Slatnik (danas Gornji i Donji), zemlja između Mrsunje i Save, Gromačnik.¹⁴⁵ U zapadnom dijelu Požeške županije posjedovali su Zapolje, Prvča, Zdenci, Zelnateh (današnje Sičice?), Baničevac, Orljavica, Yelseuch (danas ne postoji), Koprivna, Lipine, Vučjak, Brestovac Požeški, Sveti Martin (danas ne postoji).¹⁴⁶

Potomci Borića u 15. stoljeću su plemići Berislavići Grabarski, a njihov matični posjed je Grabarje kod Slavanskog Broda. U drugoj polovici 15. stoljeća posjedovali su Ruševo, Ribnjaci, Dvorišće, Čašljevc, Zagrabovci, Odvorci, Ravan, Zavraće, Završje, Stari Grad (Brodski Varoš), Česnek, Šušnjevc, Paku, Migalovce, Slatnik, Tomicu, Bukovlje, Vranovce, Pleternicu, Svilnu, Dremovac, Komoricu, Dubočac, Kobaš, Garčin, Dobor kod Broda, te u dva navrata Veliku.¹⁴⁷

Tijekom 13. i 14. stoljeća u požeškom kraju spominje se „rod plemića od Požege“ koji su dobili naziv po plemiću Petru od Požege. Imali su posjede Gradac i Vršan kraj Pleternice, posjede u Predišincu te Granicu i Zarilac. Krajem 13. stoljeća od njih se odvojio plemićki rod iz Vrbove.¹⁴⁸ U 14. i 15. stoljeću plemići iz Vrbove držali su posjede u Vrbovi, Cigleniku, Malinu, Predišincu i Završju.¹⁴⁹

U sjeveroistočnom dijelu Požeške županije nalazila su se velika vlastelinstva: Gradište, Čaglin, Ruševo i Velika.

Vlastelinstvo Gradište kraljica Elizabeta darovala je 1343. godine velikašu Nikoli Seču, a njegovi potomci su ga posjedovali do 16. stoljeća. U 15. stoljeću na području vlastelinstva spominju se dva vlastelinska dvora, te preko 20 sela i zaselaka: Lončarovac, Butkovac, Melka,

¹⁴³ M. Karbić, 2005, str. 50.

¹⁴⁴ Više o obiteljskom stablu pogledati u J. Čuk, 1924, str. 56.

¹⁴⁵ M. Karbić, 2005, str. 54-57.

¹⁴⁶ M. Karbić, 2005, str. 57-59.

¹⁴⁷ J. Buturac, 1984, str. 17.

¹⁴⁸ J. Adamček, 1977, str. 114.

¹⁴⁹ J. Adamček, 1977, str. 117.

Gornja i Donja Duboka, Filepusolci, Šćivina, Topalovci (kraj Čaglina), Vršanci, Poreč, Drenovci, Vukšinci, Bogdinci (danas Ciglenik), Gradusolci, Šimunovci, Koprinci, Jobaginovci, Habininci, Dragmerovci, Farkaševci, Satna (danas Sapna), Benediktići, Uterk, Stupar, Dragalovci, Pavlovci, Demšinci.¹⁵⁰

Čaglin se prvi put spominje u 15. stoljeću a posjedovali su ga plemići Bekeffy. Navodi se kao veći plemićki posjed s trgovištem i 44 kmetska selišta, a pripadala su mu još sela Srednja Vas i Topolovac.¹⁵¹

Posjede Ruševo sa Dvorišćem, Čašljevcima, te Zagrabovcima i Baćinim Dolom kraj Sovskog dola početkom 13. stoljeća držala je plemićka obitelj Vojina ili Voja.¹⁵² U 15. stoljeću zapadni dio ruševačkih posjeda držali su niži plemići koji su imali svoje kurije u Ruševu, Vrhovni, Dvorišću i Jankovici. Istočni dio bio je organiziran kao vlastelinstvo na kojem se spominju sela Ravan, Zavrataca, Češljavci Dol, Gregovi Dol, Zabregovci i Ribnjaci, a vlastelinstvo su posjedovali Treutuli, Čehi Levanjski i Berislavići Grabarski.¹⁵³

Srednjovjekovni posjed Velika spominje se prvi put 1250. godine, a kao najstariji posjednik spominje se Ivanko Abrahamov od roda Sudan koji su se ubrzo prozvali Velički. Sjeverno se prostirala do najviših dijelova Papuka, a prema zapadu prelazila potok Veličanku prema selu Radovanci. Istočno od Veličanke granice su joj dopirale do potoka Bistre, a južno do današnje ceste Kaptol-Biškupci.¹⁵⁴ Od 13. do početka 16. stoljeća mijenjali su se vlasnici posjeda: ivanovaci, Žigmund Luksemburški, plemići Kanižaj, Berislavići Grabarski i Bekeffy. Od veličkih plemića u 14. stoljeću se odvojila obitelj Bekeffyja Veličkih koji su imali posjede Stari Grad, Čaglin, Petnja i Glogovica.¹⁵⁵

U brdima Psunja i Požeške gore pretežno su se prostirali posjedi zapadnog dijela Požeške županije.

Plemićka obitelj Zapolje u 14. stoljeću imali su posjed u današnjem selu Zapolje kod Nove Gradiške. Sredinom 15. stoljeća stekli su utvrdu i vlastelinstvo Kamengrad na Papuku te osnovali u Poljancima (danas Poljanska) franjevački samostan.¹⁵⁶ Vlastelinstvo Kamengrad je obuhvaćalo sela Crkvenik, Poljanska, Radovanci, Velika Dolina i Jastrebnik.¹⁵⁷

¹⁵⁰ J. Adamček, 1977, str. 119.

¹⁵¹ J. Adamček, 1977, str. 119.

¹⁵² J. Buturac, 1984, str. 14-15.

¹⁵³ J. Adamček, 1977, str. 119.

¹⁵⁴ S. Andrić, 2009, str. 74.

¹⁵⁵ J. Adamček, 1977, str. 118.

¹⁵⁶ S. Andrić, 2005, str. 240.

¹⁵⁷ J. Adamček, 1997, str. 116.

Posjed Orljavac spominje se prvi put u 13. st. kao vlasništvo župana Kleta i njegovih nasljednika. Ženidbenim vezama posjed su dobili plemići od Banča (de Bancha) porijeklom iz Bačke.¹⁵⁸ U 14. st. posjed je u vlasništvu plemića Treutila, također dobivenim ženidbenim vezama. Četrdesetih godina 14. stoljeća Nikola Treutul bio je vlasnik vlastelinstva Nevna zajedno s istočnom Pakom (danas Imrevci) i vlastelinstvom Tomica. Vlastelinstvo Tomica obuhvaćalo je 11 sela: Česnek, Borošćan, Stari Grad (s pripadajućim selima), zapadnu Paku te Ruševu sa pripadajućim zaseocima (Baćin Dol, Čašljevci, Ravan, Ribnjak i Zagrabovci). S obzirom na navedene posjede, uz vlastelinstvo Orljavac s 13 sela, obitelj Treutul u tom razdoblju je bila najbogatija plemićka obitelj u Požeškoj županiji.¹⁵⁹ Tijekom vremena njihovi posjedi prešli su u vlasništvo Čeha Levanjskih te potom Berislavića Grabarskih.

Rod Deževića Cerničkih spominje se u drugoj polovici 13. stoljeća sa sjedištem u Drinovcu.¹⁶⁰ Cernik se kao njihovo sjedište navodi tek od 1363. godine, a s vremenom su stekli niz posjeda u Požeškoj, Vukovskoj i Vrbaskoj županiji. U prvoj polovici 16. stoljeća stekli su funkciju nasljednih župana Požeške županije i kaštelana utvrde Požega. Spominju se i kao vlasnici Brestovca te zaštitnici benediktinske opatije Rudina.¹⁶¹

¹⁵⁸ J. Buturac, 1984, str. 15.

¹⁵⁹ Ibid, str. 16-17.

¹⁶⁰ Grgin navodi da se ne zna točna ubikacija Drinovca, ili se nalazio visoko na Psunju ili kod današnjeg cerničkog dvora, 2012, str. 108.

¹⁶¹ B. Grgin, 2012, str. 108.

6. Utjecaj crkve na prošlost grada

Važnu ulogu u razvoju srednjovjekovnog grada Požege imale su crkvene ustanove. Na području grada postojale su tri crkve s dva propovjednička samostana: župna crkva sv. Pavla, franjevačka crkva sv. Dimitrija sa samostanom i dominikanska crkva sv. Marije sa samostanom. Dolazak dva propovjednička reda u Požegu, franjevac i dominikanaca značilo je jačanje centraliteta grada jer su se nalazili u središtu gradske jezgre.¹⁶² U samostanima i crkvenim župama stjecala se pismenost, a naobrazba za službu Božju u zbornom Kaptolu sv. Petra.¹⁶³ Iako se nije nalazio na području grada, neizostavan za crkvenu povijest Požege je zborni kaptol sv. Petra.

Župna crkva sv. Pavla nalazila se između požeške tvrđave i Kamenitih vrata, u blizini današnje crkve sv. Terezije. Prvi put spominje se 1429. godine, a u dokumentima se navode tri pokrajna oltara posvećena sv. Mariji, Svetom Duhu i Svim Svetima te kapelan altarist. Crkva je uništena dolaskom Osmanlija.¹⁶⁴

U današnjem selu Kaptol, udaljenom 15 kilometara od Požege, nalazio se Požeški zborni kaptol sv. Petra bitan za crkvenu organizaciju na području Požeške županije. Požeški zborni kaptol (*Capitulum ecclesie beati Petri de Posega*) bio je središte Požeškog arhiđakonata¹⁶⁵ koji je pripadao Pečujskoj biskupiji. Sačuvani dokument s godinom osnivanja je nepotpun stoga je nejasno koja je godina njegova utemeljenja i sam utemeljitelj. Gulin navodi da prema sačuvanim izvorima, godina utemeljenja može biti između 1221. i 1230. godine te pretpostavlja da je utemeljitelj Pečuška biskupija.¹⁶⁶ Naziv zborni kaptol (lat. *Capitulum collegiatum*) odnosi se na crkvenu korporaciju sa zborom kanonika daleko od biskupskog sjedišta u Pečuhu gdje se nalazio stolni kaptol.¹⁶⁷ Članovi kaptola bili su svećenici kanonici koji su, uz duhovnu službu, izvršavali poslove prema svojoj užoj struci. Požeškim kaptolom presjedao je *prepozit* (prepošt)¹⁶⁸ koji je ujedno bio i arhiđakon Požeškog arhiđakonata Pečuške biskupije. Potom su ga po kaptolskoj časti slijedili *štioč* (lector), *pojac* (cantor), *čuvar* (custos) te ostalih deset kanonika.¹⁶⁹ Potrebno je naglasiti da je kaptol ujedno bio crkvena i državna ustanova zbog uske veze između Crkve i države. Primarna svrha svakog kaptola je bila da u crkvi osigura obavljanje što svečanije Božje službe, a potom sve druge svjetovne funkcije koje su vršili kanonici na čelu

¹⁶² R. Vučetić, 2004, str. 136.

¹⁶³ J. Buturac, 1984, str. 18.

¹⁶⁴ J. Buturac, 2004, str. 24.

¹⁶⁵ M. Katić, 2002, str. 13.

¹⁶⁶ A. Gulin, 1983, str. 55.

¹⁶⁷ J. Buturac, 2004, str. 26.

¹⁶⁸ Saziva kanonike na sjednice, ravna vijećem i sve donesene odluke provodi u stvarnosti, prema A. Gulin, 1983, str. 85.

¹⁶⁹ Više o funkcijama svakog kanonika pogledati u: A. Gulin, 1983, str. 82-85.

s biskupom.¹⁷⁰ Osim duhovne djelatnosti, Požeški kaptol bio je *Locus credibilis*, tj. vjerodostojno mjesto u kojem su bile pohranjene originalne isprave u sakristiji te se na zahtjev stranaka mogao izvršiti prijepis istih. Gulin navodi da je u tom pogledu kaptol bio javni arhiv, a po sadržaju isprava o posjedima može se opisati kao gruntovni ured jer je svojim pečatom potvrđivao vjerodostojnost.¹⁷¹ Djelatnost kaptola bila je široka: pred njim su se sklapali privatno pravni poslovi, kupoprodajni ugovori, zamjena posjeda i zemlje, utvrđivale granice među posjedima, utvrđivale odštete i naknade, davale izjave svjedoka, vršile pomirenje zavađenih stranaka zbog imovine. Na poziv kralja, kaptol je slao izaslanika kanonika da ispita okolnosti sukoba te potom o svemu izdavao povelje i obavještavao kralja o ishodu. Također, po kraljevom nalogu, kaptol je vršio prijepise privilegija i svjedočio preko svoga predstavnika u svim sudskim parnicama.¹⁷² Poveljom kralja Ferdinanda iz 1528. godine kaptol je dobio povlastice kojima se žitelji župne crkve sv. Petra izuzimaju iz jurisdikcije župana, sudaca i kaštelana. Župljani nisu bili dužni plaćati nikakve poreze gradu, a od njih ubirati porez mogli su samo kaptol i prepošt.¹⁷³ Djelokrug Požeškog kaptola protezao se od Drave do Save te od Đakova do Zagreba, a nerijetko su požeški kanonici uređivali imovinske sporove u Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji. Na temelju sačuvanih dokumenta vidljivo je da je kaptol neprekidno bio u funkciji od 13. do 16. stoljeća, točnije 1536. godine kada se provalom Osmanlija zatvara.¹⁷⁴

Pečušku biskupiju osnovao je 1009. godine ugarski kralj Stjepan. Sastojala se od osam arhiđakonata no nije poznato kada je provedena podjela na iste. Arhiđakonati su bili smješteni u Tolni, Regölyu, Vátyu, Baranji, Aszuágu, Vukovaru, Požegi i Markiji. Teritorijalni opseg Požeškog arhiđakonata nije se podudarao s opsegom Požeške županije; osim Požeške obuhvaćao je i zapadni dio Vukovske županije. Za Požeški arhiđakonatski je specifično što je njime upravljao požeški prepošt jer u Požegi nije bilo ustrojeno pravo arhiđakonatsko središte.¹⁷⁵ U popisima pobiranja papinske desetine iz 1332., 1334. i 1335. godine ostala su zapisana imena župa i župnika koja su pripadala pod Požeški arhiđakonatski. Iz popisa je vidljivo da je arhiđakonatski obuhvaćao oko stotinjak župa na području između Papuka i Save, Cernika i Gorjana.¹⁷⁶

¹⁷⁰ A. Gulin, 1983, str. 80-81.

¹⁷¹ Ibid, str. 81.

¹⁷² Ibid, str. 55-56, 81.

¹⁷³ Podrobniji opis povlastica pogledati u: A. Gulin, str. 80.

¹⁷⁴ A. Gulin, 1983, str. 80-81.

¹⁷⁵ G.B.Kiss, 2009, str. 366-367.

¹⁷⁶ Popis župa pogledati u J. Buturac, 1934, str. 81-90.

6.1. Crkveni redovi

U razdoblju od 13. do 16. stoljeća na području grada i županije djelovali su različiti crkveni redovi: benediktinci, franjevci, dominikanci, cisterciti, templari i ivanovci. Požeški kanonici i crkveni redovi imali važnu ulogu u borbi protiv pripadnika crkve Bosanske u istočnoj Slavoniji. Najstarije djelovanje veže se uz benediktinski red na ovom području od sredine 13. do početka 16 stoljeća. Iznad sela Čečavca, na istočnim padinama Psunja nalazila se benediktinska opatija Rudina sa crkvom i samostanom posvećenim sv. Mihovilu arkanđelu. Samostan se prvi put spominje 1279. godine, a ostaci crkve i samostana čuvaju se u Gradskom muzeju Požega. Opatija je geografski bila povezana s druge dvije benediktinske opatije, Bijeloj kod Sirača i Podborje (danas Daruvar). Sačuvane isprave donose podatke o odnosima između samostana i patrona, a o životu unutar samostana skoro i nema podataka.¹⁷⁷ Samostan se nalazio na zemljištu koje je pripadalo Podvrškom, te su nad njim patronatsko pravo imali vlasnici iz Podvrškog. Patroni su utjecali na izbor opata i upravljanje opatijom, a u 15. stoljeću patronatsko pravo su imali velikaši Thamasy i Hedervary.¹⁷⁸ Osmanlije su 1450. zapalili samostanski arhiv u kojem su izgorjeli razni dokumenti, između ostaloga povelja o crkvenim oprostima. Na molbu samostana, papa Nikola V. ponovno je podijelo povlastice onima koji pomognu pri popravku i obnovi samostana i pobožno posjete crkvu. Iako je kasnije samostan obnovljen, zbog osmanlijskih upada i pljački redovnici benediktinci nisu htjeli živjeti tamo. Papa Klement VII. za posljednjeg opata i patrona benediktinske opatije 1524. godine imenovao je klerika Nikolu, potomka patrona Cerničkih.¹⁷⁹ Nedugo nakon toga Osmanlije su zauzeli i porušili samostan. Franjevci dolaze u Požegu u drugoj sredini 13. stoljeća. O njihovom djelovanju od 14. do 16. stoljeća ne zna se skoro ništa jer su svi podaci uništeni za vrijeme osmanske vladavine. Dolaskom Osmanlija franjevci su ostali kontinuirano djelovati na požeškom području. Stara franjevačka crkva sv. Dimitrija sa samostanom spominje se prvi put 1260. godine. Kralj Ladislav IV. je 1285. godine dao sagraditi novu crkvu, a 1305. samostan i crkva su izgorjeli u požaru. U požaru su izgubljene mnoge povelje i povlastice koje su bile pohranjene u sakristiji samostanske crkve „Male braće u Požegi gradu“. Imena Dmitar i Mitar česta su u Požeštini, a štovanje sv. Demetrija je bilo dosta rašireno. U Mitrovici kod Kutjeva i Trenkovu i danas se štuje sv. Demetrije.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Ibid, str. 31.;F. Potrebica, 2004, str. 47.

¹⁷⁸ J. Adamček, 1977, str. 117.

¹⁷⁹ F. Potrebica, 2004, str. 48.

¹⁸⁰ F. Potrebica, 2004. str. 45-46.

Prvi zapisi o dominikancima u Požegi datiraju u 14. stoljeće. Dominikanska crkva sv. Marije je današnja crkva sv. Lovre, a spominje se prvi put 1303. godine. Istraživanja u crkvi su otkrila umjetničke spomenike iz predgotičkog razdoblja i gotičke freske.¹⁸¹ Dokumenti o njihovom djelovanju u 14. stoljeću nisu sačuvani, a u 15. stoljeću zabilježeno je da se redovnici iz Požege premještaju na službu u druge samostane. Zbog osmanlijskih napada, dominikanci odlaze iz Požege 1533. godine u sigurnija područja.¹⁸²

Nadbiskup Ugrin iz roda Čak osnovao je 1232. godine cistercitski samostan u Kutjevu. Samostan se u dokumentima naziva *Honesta Vallis* (Čestita Dolina) što je karakterističan naziv cistercitskih samostana, a crkva je bila posvećena Blaženoj Djevici Mariji. Smještaj Kutjeva u južnom podnožju gore Krndije odgovara cistercitema jer su obično naseljavali doline okružene šumovitim gorjem. Po potrebi, samostan je djelovao kao ustanova javne vjere, *locus credibilis*.¹⁸³ Redovnici su se bavili poljoprivredom, posebice vinogradarstvom, a cistercitska opatija imala je skromne prihode.¹⁸⁴ Andrić navodi da djelovanje cistercita prestaje sigurno prije 1536. godine jer je Požeška kotlina pretrpjela ozbiljne osmanlijske napade 1526. i 1528. godine.¹⁸⁵

Požeški križari templari i ivanovci djeluju na području Požeške županije u 13. i 14. stoljeću. Podaci o njima su oskudni i zapravo se ne zna dokad su boravili u županiji i zašto su otišli. Templari se prvi put spominju u ispravi kralja Andrije II. 1210. godine kada dobivaju posjede Lješnicu, Recessu (Rašaške, psunjski pritoci rijeke Slobostine) i Odolju jugoistočno od Rudine na ograncima Psunja. Njihovi posjedi zauzimaju prostor od Save kod Stare Gradiške dolinom Slobostine do istoka ispod Psunja sve do Požeške gore. Naknadno im se priključuje Pakrac koji je bio centar ivanovačkog Vranskog priorata.¹⁸⁶ Ivanovci su 1312. godine preuzeli templarske posjede. U ispravi Filipa, priora ivanovaca iz 1321. godine navodi se da je napisana "...datum in Possegaria, in domo nostra de veteri castellaria." Buturac smatra da se na temelju toga može zaključiti da su ivanovci u gradu Požegi imali svoju kuću koja je bila utvrđena poput kaštela, a naslijedili su je od templara.¹⁸⁷ S obzirom da njezini ostaci nisu pronađeni, može se jedino nagađati gdje se točno nalazila. U sačuvanom popisu župa Požeškog arhiđakonata spominje se njihova župa sa svećenikom Stjepanom kod današnjeg Vetova.¹⁸⁸

¹⁸¹ J. Adamček, 1977, str 113.

¹⁸² F. Potrebica, 2004, str. 47.

¹⁸³ S. Andrić, 2001, str. 83-86.

¹⁸⁴ F. Potrebica, 2004, str. 49.

¹⁸⁵ S. Andrić, 2001, str. 95.

¹⁸⁶ J. Buturac, 2004, str. 32.

¹⁸⁷ Ibid, str. 33.

¹⁸⁸ Ibid

Široka djelatnost Požeškog zbornog kaptola i egzistiranje više crkvenih redova pridonijeli su tome da se Požega smatrala crkvenim središtem u razdoblju od 13. do 15. stoljeća. Požeški arhiđakonatski pripadao je Pečujskoj biskupiji, a središte arhiđakonata bio je Požeški zborni kaptol svetog Petra u selu Kaptolu. Kaptol je dobio povlastice poveljom kralja Ferdinanda iz 1528. godine, kojima se žitelji župne crkve sv. Petra izuzimaju iz jurisdikcije župana, sudaca i kaštelana. Njegovo djelovanje bilo je od velike važnosti za županiju jer je služio kao vjerodostojno mjesto na kojem su bile pohranjene originalne isprave, te na poziv kralja vršio poslove po njegovu nalogu.

7. Pad Požege pod osmansku vlast

Pojava Osmanlija na prostoru Požeške kotline tijekom 15. i 16. stoljeća donijela je velike promjene na političkom, ekonomskom te demografskom polju. Iako se njihovoj pojavi često pridodavao epitet brzine osvajanja, činjenica je da je od prvog kontakta Osmanlija sa prostorom Požeštine pa do njenog pada pod osmansku vlast prošlo više od 140 godina.

Osmanlije se na prostoru današnje Slavonije javljaju nakon pobjede u bitci kod Nikopolja 1396. nad kršćanskom koalicijom predvođenom ugarsko-hrvatskim kraljem Žigmundom Luksemburškim. Te su godine odredi akindžija na povratku sa pohoda prema Ptuju prošli kroz požešku kotlinu.¹⁸⁹ Tom prilikom ih je sačekao Ivan Morovički, slavonsko-mačvanski ban te ih pobijedio.¹⁹⁰ Slični upadi koji su uglavnom rezultirali pljačkanjem i porobljavanjem lokalnog stanovništva su se događali i 1401., 1422., 1450. godine pa sve do pada Požege pod Osmanlije.¹⁹¹ Vrijedi istaknuti da je u pohodu iz 1450. godine stradala i benediktinska opatija Rudine.¹⁹²

Ekonomske posljedice osmanskih napada i pljački za požeški kraj najbolje su posvjedočene u izvorima poput *Registra kraljevskih prihoda* kojeg je uređivao pečujski biskup Žigmund Ernuszt za vladavine Vladislava II. Vrijedi istaknuti podatak da je 1495. na prostoru Požeške županije ubrano 1472 florena poreza dok je ta količina samo godinu ranije bila 1773 florena. Također, iste godine ubrojeno je i preko petstotinjak posjeda koje su Osmanlije spalili.¹⁹³

U vremenu kad Osmanlije sve češće prodiru na prostor Slavonije, zbog teške ekonomske situacije u kraljevini, većina tereta obrane pala je na plemstvo. Pored toga što su sudjelovali u vojnim pohodima vladara, bili su zaduženi te donekle prisiljeni organizirati obranu svojih posjeda u slučaju osmanskih napada bez veće pomoći centralne vlasti. U takvim prilikama, obitelji poput ranije spomenutih Berislavića Grabarskih su se isticale prvenstveno zbog velikog broja posjeda koje su imali. U ovom slučaju, veće materijalne mogućnosti su doprinosile vojno-operacijskim i obrambenim naporima. Drugi čimbenik koji je prevagnuo u oslanjanju vladara na obitelj Berislavića Grabarskih prilikom obrane od Osmanlija bila je činjenica da su njihovi posjedi u Vukovskoj i Požeškoj županiji te Bosni graničili sa Osmanlijama. Iz tog razloga članovi obitelji su krajem 15. stoljeća u više navrata vršili dužnosti jajačkog i srebreničkog bana na čije su ih mjesto imenovali Matijaš Korvin i njegov nasljednik Vladislav II.¹⁹⁴

¹⁸⁹ F. Cviko-Hafizović, 1994, str. 30.

¹⁹⁰ I. Mažuran, 1977, str.161.

¹⁹¹ F. Cviko-Hafizović, 1994, str. 30.

¹⁹² H. Šabanović, 1982, str. 38.

¹⁹³ S.Andrić, 2005, str. 238.

¹⁹⁴ M. Karbić, 2006., str. 73.

Konkretnije osmansko djelovanje na prostoru Slavonije se veže uz Mohačku bitku 1526. godine. Prilikom samog pohoda sultana Sulejmana na Mohač osvojen je Osijek i najistočniji dio Slavonije.¹⁹⁵ Mažuran navodi i to da su Osmanlije u povratku opsjele i Požegu ali bezuspješno.¹⁹⁶

Mohačka bitka, u kojoj je stradao ugarsko-hrvatski kralj Ludovik II., donijela je i prijemor oko izbora vladara. U sukobu Ivana Zapolje i Ferdinanda Habsburškog većina slavonskog plemstva stala je isprva na stranu Zapolje a zatim prešla na stranu Ferdinanda. Vrijedi istaknuti da su obećanja koja je Ferdinand davao plemstvu poput Stjepana Berislavića, tada srpskog despota, bila usko vezana uz obranu od Osmanlija. Pretendent na prijestolje je obećao Stjepanu uzdržavanje 500 konjanika te Vukovar i Borovo. To je bio samo dio od zahtjeva koje je Stjepan tražio od Ferdinanda a koji su uključivali još nekoliko utvrda te veći broj ljudstva.¹⁹⁷ Upravo su se po pitanju odnosa sa Osmanlijama stvarali odnosi vladara te plemstva, neovisno o tome jesu li navedena obećanja o pomoći u obrani na kraju bila ostvarena ili ne. Veliki problem za plemstvo predstavljao je savez koji je Ivan Zapolja sklopio sa Osmanlijama 1528. godine. Osmanlije su zahvaljujući tom savezu sve češće vršile napade na teritorije koji su bili pod Stjepanom Berislavićem.¹⁹⁸ On je zbog sukoba sa Ferdinandom oko troškova obrane i napuštanja dijela gradova koje nije mogao braniti te pokušaja uhićenja ponovno promijenio stranu te se poklonio Sulejmanu I. koji mu je potvrdio njegove posjede u Slavoniji. Zajedno s drugim pristalicama Zapolje napadao je gradove koji su bili na strani Ferdinanda.¹⁹⁹

Osmanska je opasnost u ovom razdoblju dodatno potvrđena pozivom kralja Ferdinanda iz 1529. godine. On je u tom proglasu pozvao stanovništvo Vukovske i Požeške županije na zajedništvo dok je za Požešku naredio i opću mobilizaciju za obranu od Osmanlija.²⁰⁰

1531. godine, Osmanlije upadaju na prostor Požeške županije te pljačkaju prostor sela Bijeke Stijene.²⁰¹ Vjerojatno u tom istom pohodu osmanska je vojska na čelu sa samim sultanom Sulejmanom i vezirom Ibrahim-pašom osvojila i Požegu koja je bila spaljena ali se Osmanlije nisu zadržale tu. U ljeto 1536. godine smederevski sandžakbeg Mehmed-beg Jahjapašić i bosanski sandžakbeg Husrev-beg²⁰² ponovno napadaju Slavoniju i zauzimaju Brod²⁰³.

¹⁹⁵ Ibid, str. 58.

¹⁹⁶ I. Mažuran, 1977, str.162.

¹⁹⁷ M. Karbić, 2006, str. 80-81.

¹⁹⁸ Ibid, 2006, str. 82.

¹⁹⁹ Ibid, 2006., str. 83.

²⁰⁰ J. Buturac, 2004., str. 115.

²⁰¹ I. Mažuran, 1977, str. 116.

²⁰² H. Šabanović, 1982, str. 59.

²⁰³ Prema registama koje donosi Buturac u svojoj knjizi, Osmanlije su zauzele Brod i objavile proglas kojima pozivaju stanovništvo da pristanu uz Ivana Zapolju i turskog cara. J. Buturac, 2004, str. 118.

Također, pali su i Posavina do Jasenovca, prostor istočno od Krndije do Našica i Valpova i Diljgora.²⁰⁴ Husrev-beg u samostalnom pohodu pristiže u Požegu te 15. siječnja 1537. osvaja grad, a 25. siječnja 1537. i utvrdu te cijelu požešku županiju.²⁰⁵ Bilo kakav ozbiljniji otpor osmanskome prodoru od strane Habsburgovaca pod vodstvom Ivana Kacijanera spriječen je u porazu u bitci kod Gorjana kraj Đakova 9. listopada 1537. godine.²⁰⁶ Osmanlije su osvajanje prostora Požeške kotline i okolnih utvrda na gorama Papuku, Psunju i Krndiji (Bijela Stijena, Sirač, Dobra Kuća, Stupčanica, Voćin, Orahovica, Našice-Bedemgrad) te Podravinu od Brezovice prema Valpovu završili između 1541. i 1543. godine.

Već prvotni teritorijalni dobitci su doveli do toga da su Osmanlije odlučili osnovati novu teritorijalnu jedinicu. U siječnju 1538. osnovan je požeški sandžak. Gradovi Dobor, Kobaš i Dubica dodijeljeni su bosanskom a Brod i Stara Gradiška novoosnovanom požeškom sandžaku. Prvi upravitelj, odnosno beg postao je Arslan-beg a na toj funkciji je bio do 1541. godine.²⁰⁷ Jedno od glavnih pitanja u historiografiji koja su vezana za prostor Požege za vrijeme Osmanlija su zasigurno granice sandžaka. Sjeverna i južna granica uglavnom su bile određene rijekama Dravom i Savom²⁰⁸. Moačanin navodi da problem uglavnom predstavlja određivanje granica prema srijemskom sandžaku.²⁰⁹

Dolazak Osmanlija na ovaj prostor i nemiri koji su pratili njihova osvajanja doveli su do značajnih etničkih i demografskih promjena na prostoru Slavonije. Populacija u gradovima je u počecima osmanske vladavine doživjela značajan pad zbog migracija stanovništva, što se stabilizacijom vlasti promijenilo. Od gradova, Osmanlije su u ovom razdoblju zatekli Kaptol i Požegu, kao gradska naselja podno istoimenih tvrđava. Na prostoru nekadašnje požeške županije zadržali su stari ugarski porez na vrata (poznat kao *resm-i-kapu*) dok su nahije dijelile granice sa nekadašnjim županijama.²¹⁰

Interakcija Osmanlija sa prostorom Požege i njene okolice se opravdano smatra krajem razdoblja srednjeg vijeka te početka novog razdoblja za ovaj prostor. Svoju stratešku i gospodarsku važnost je zadržavala u turbulentnim vremenima učestalih ratova te utvrđivanja osmanske vlasti.

²⁰⁴ S. Andrić, 2005, 241.

²⁰⁵ F. Cviko-Hafizović, 1994., str. 31.

²⁰⁶ H. Šabanović, 1982, str. 59.

²⁰⁷ N. Moačanin, 1983, str. 111.

²⁰⁸ Ibid, str. 107.

²⁰⁹ Ibid, str. 109.

²¹⁰ F. Cviko-Hafizović, 1994, str. 32.

8. Zaključak

Uz rijeku Orjavu u južnom dijelu Požeške kotline smjestio se grad Požega kao središte istoimene županije. Njezini gospodari kroz kasni srednji vijek bili su ugarsko-hrvatski kraljevi iz dinastije Arpadović i Anžuvina. Zahvaljujući tome, uživala je poseban status jer je bila pod direktnom upravom vladajuće kraljevske obitelji. Arheološka istraživanja donose podatke da područje Požeške županije bilježi kontinuitet naseljavanja još od neolitika. U dokumentima grad-tvrđa Požega se prvi put spominje 1227. godine u buli papa Honorije III. kojom je papa potvrdio vlasništvo tvrđave Požege i njezinih pripadnosti kaločkom nadbiskupu Ugrinu. Gradsko naselje je nastalo u razdoblju između 11. i 13. stoljeća, na križanju značajnih trgovačkih puteva te strateški dobrom položaju. Razvilo se sa sjeverne i zapadne strane tvrđave kao njezino podgrađe. Na gradskom području nalazile su se tri crkve i dva propovjednička samostana, franjevac i dominikanaca što svjedoči o stupnju urbane razvijenosti naselja. Gradska fizionomija Požege bila je karakteristična za kasnosrednjovjekovni grad. Glavni gradski trg nepravilnog trokutastog oblika nalazio se zapadno od tvrđe. Središnja ulica povezivala je trg sa župnom crkvom sv. Pavla. Uz južni rub trga nalazili su se dominikanski samostan s crkvom sv. Marije i franjevački samostan s crkvom. Sv. Dimitrija. Zbog osmanske opasnosti, početkom 15. stoljeća gradsko naselje je okruženo opkopima te bedemima povezanim s tvrđavom. U 14. stoljeća Požega je sigurno imala gradski status s odgovarajućim povlasticama. Osim vlastitog izbora sudca, građani su mogli slobodno raspolagati vlastitom imovinom.

Vlasništvo nad gradom je od 13. stoljeća imala kraljevska obitelj Arpadović, a početkom 14. stoljeća obitelj Anžuvina. Nedugo nakon 1250. godine kralj Bela IV. daruje Požegu svojoj supruzi kraljici Mariji. Od tada grad Požega se naziva kraljičinim gradom jer je smatran rezidencijalnim posjedom ugarsko-hrvatskih kraljica. Kraljice su imale vrhovnu vlast nad županijom, ubirale su poreze te postavljale župane. Grad je bio u kraljičinim rukama do 1420. godine kada prelazi u ruke privatnog posjednika Ladislava Tamasya. Do dolaska Osmanlija 1537. godine, grad Požega je bio sastavni dio ugarskih velikaških obitelji.

Važnu ulogu u razvoju grada imale su crkvene ustanove, na području grada i županije djelovali su franjevci, dominikanci, ivanovci, templari benediktinci i cisterciti. U današnjem selu Kaptol nalazio se Požeški zborni kaptol sv. Petra. Kaptol je bio središte Požeškog arhidakonata koji je pripadao Pečujskoj biskupiji. Kaptol je činila crkvena korporacija sa zborom kanonika, a članovi su bili svećenici koji su uz duhovnu službu izvršavali poslove po struci. Osim duhovne djelatnosti, kaptol je bio i vjerodostojno mjesto, locus credibilis koji je služio kao javni arhiv u

kojem su bile pohranjene originalne isprave. Kralj Ferdinand je poveljom iz 1528. dao kaptolu posebne povlastice kojima su župljani izuzeti iz vlasti župana i suca.

Uz Vukovsku i Srijemsku, Požeška županija tvorila je jedinstvenu povijesno-geografsku cjelinu pod nazivom dravsko-savsko međurječje. U zapadnom dijelu međurječja zemljoposjedničko plemstvo iz Varaždinske, Zagrebačke i Križevačke županije organiziralo se u pokrajinsku stalešku zajednicu pod nazivom regnum Slavoniae. Navedenom savezu Požeška županije se nikad nije priključila najvjerojatnije zbog podređenosti kraljevskoj obitelji. Tijekom 14. i 15. stoljeća nije se smatrala dijelom Slavonije, ali je porezno jedinstvo međurječja ostalo nepromijenjeno jer se na njezinom području ubirao slavonski porez marturina.

Požeška županija se prvi put spominje u povelji kralja Andrije II. iz 1210. godine. Dosad nije poznat nijedan sačuvani dokument koji svjedoči o točnim granicama županije. Ukratko, zauzimala je prostor između Papuka i Krndije na sjeveru, Ravne Gore, Psunja i potoka Slobošćine na zapadu, Broda i rijeke Save na jugu, sredine Dilj gore i razvođa Londže i Vuke na istoku.

Požešku županiju u srednjem vijeku kraljice su smatrale svojim posjedom, postavljale su župane te ubirale sve državne prihode. Prvi poznati požeški župan Ladislav iz roda Kán spominje se 1221. u povelji kralja Andrije II. Do 1529. godine ostala su nam poznata imena 24 požeška župana. Među stanovništvom u županiji razlikuju se jobagioni ili slobodnjaci i kastrenzi koji su toko vremena postali kmetovi. Jobagioni u 13. i 14. stoljeću postaju plemići po kraljevoj milosti izjednačeni s plemićima kraljevine Slavonije. Kmetovi su sve poreze plaćali vlasnicima požeške tvrđave, kraljicama. Požeška županija se nije smatrala dijelom kraljevine Slavonije stoga nije uživala povlasticu plaćanja upola manjeg poreza. U 14. i 15. stoljeću zabilježen je veliki broj plemićkih posjeda u županiji, a plemići koji su imali najviše posjeda u županiji su Borići, Berislavići Grabarski i Treutula.

Na području Slavonije Osmanlije se javljaju rano, već nakon bitke kod Nikopolja. U Požegi se izravna osmanska opasnost osjetila kroz 15. stoljeće a poglavito 1529. godine kad kralj Ferdinand proglasom upozorava žitelje županije da budu spremni na obranu od Osmanlija. Osmanlije su u siječnju 1537. godine osvojile grad, utvrdu i županiju, a iduće godine ustrojili novu teritorijalnu jedinicu, požeški sandžak.

Osmanskim osvajanjem prekinuto je srednjovjekovno razdoblje požeškog kraja a njihovim razaranjem uništena je većina građevina i spaljena velika količina isprava koji su nam danas mogli poslužiti kao svjedočanstvo o prošlim vremenima.

9. Popis literature

M. Ančić, 2019, Gradu kmeti ili iobagiones castru kao element društvene strukture Hrvatskoga kraljevstva, u: *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 6, Zadar, 2019., 35-132.

M. Ančić, 2020, „The Murder of Queen Elizabeth – a Case Study of the Late Medieval Political Propaganda“, *ASPICE HUNC OPUS MIRUM, Zbornik povodom sedamdesetog rođendana Nkole Jakšića*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2020., 385-406.

J. Adamček, 1977, „Požega i požeška županija u srednjem vijeku“, u: *Požega 1277-1977*, ur. I. Mažuran, Skupština općine Slavonska Požega – Odbor za proslavu 750-godišnjice grada Slavonske Požege, Slavonska Požega, 1977, 111-120.

S. Andrić, 2001, *Potonuli svijet: Rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju*, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2001.

S. Andrić, 2001, Pregled povijesti cistercijske opatije Blažene Djevice Marije u Kutjevu (Honesta Vallis), *Osječki zbornik*, 24/25, Hrvatski institut za povijest, Zagreb – Podružnica za povijest Slavonije, Slavonski Brod, 2001.

S. Andrić, 2003, Prilog srednjovjekovnoj topografiji i hidrografiji psunjsko-papučkog kraja, *Scrinia slavonica*, 3, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2003, 70-94.

S. Andrić, 2004, Upravna zasebnost i društvene osobitosti srednjovjekovne Slavonije, *Hvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918.*, *Zbornik radova*, Institut za povijest, Zagreb, 2004., 89-94.

S. Andrić, 2005, „Područje Požeške županije u srednjem vijeku“, u: *Raukarov zbornik: Zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Neven Budak, Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2005, 225-244.

S. Andrić, 2008, Podgorje Papuka i Krndije u srednjem vijeku: prilozi za lokalnu povijest (prvi dio), *Scrinia slavonica*, 8, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2008, 55-112.

S. Andrić, 2009, Podgorje Papuka i Krndije u srednjem vijeku: prilozi za lokalnu povijest (drugi dio), *Scrinia slavonica*, 9, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2009, 57-98.

S. Andrić, 2015, Velikaška obitelj Gorjanski: skica političke povijesti, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 12, Muzej Đakovštine, Đakovo, 2015., 7-40.

J. Bösendorfer, 1994, *Crtice iz Slavonske povijesti s obzirom na prošlost županija: Križevačke, Virovitičke, Požeške, Cisdravske Baranjske, Vukovske i Srijemske te kraljevskog i slobodnog grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*, Vinkovci: Privlačica, 1994.

J. Buturac, 1934, Župe Požeškog arhiđakonata g. 1332.-1335., *Bogoslovska smotra* 22/1, 1934, 81-90.

J. Buturac, 1984, Plemićke obitelji i njihovi posjedi ili gospoštije u požeškom kraju od XIII – XVI stoljeća, *Požeški zbornik*, 5, Slavonska Požega 1984, 13-28.

J. Buturac, 2004, *Pisani spomenici Požege i okolice (1210.-1536.)*, Jastrebarsko, Naklada Slap, 2004.

F. Cviko-Hafizović, 1994, Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću, *Povijesni prilozi*, 13, Zagreb, 1994, 27-76.

J. Ćuk, 1924, Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestog vijeka (prvi dio), *Rad JAZU*, 229, Zagreb, 1924, 48-100.

J. Ćuk, 1925, Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestog vijeka, *Rad JAZU*, 231, Zagreb, 1925, 38-101.

I. Degmedžić, 1977, „Požega i okolica: Studije o razvoju naselja“, u: *Požega 1277-1977*, ur. I. Mažuran, Skupština općine Slavonska Požega – Odbor za proslavu 750-godišnjice grada Slavonske Požege, Slavonska Požega, 1977, 99-110.

T. Đurić – D. Feletar, 1983, *Stare građevine istočne Hrvatske*, Nišro, Varaždin, 1983.

B. Grgin, 1996, Županije u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, u: *Hrvatske županije kroz stoljeća*, ur. F. Mirošević, Školska knjiga, Zagreb 1996.

B. Grgin, 2008, Hrvatska historiografija o Požegi i Požeškoj županiji u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, *Scrinia slavonica*, 8, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2008, 113-132.

B. Grgin, 2012, Plemićki rod Deževića Cerničkih u Požegi, *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, 1, Požega, 2012, 107-130.

A. Gulin, 1983, Srednjovjekovni Požeški kaptol i njegovi pečati, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 13, Zagreb, 1983, 51-105.

L. Heka, 2017, Ugarski palatin Nikola II. Gorjanski u hrvatsko-ugarskoj povijesti (palatinska loza Gorjanskih), *Cris*, god. 19, b. 1, 2017, 35-46.

- A. Horvat, 1955, Planska osnova grada otkriva srednjovjekovnu Požegu, *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 3, broj 7, Beograd, 1955, 14-17
- Z. Horvat, 1996, Zidine i braništa na utverdama kontinentalne Hrvatske 12-15.st. *Prostor*, god.4, broj 2, Zagreb, 1996, 175-200.
- Z. Horvat – I. Mirnik, 1977, „Graditeljstvo srednjeg vijeka u Požeškoj kotlini“, u: *Požega 1277-1977*, ur. I. Mažuran, Skupština općine Slavonska Požega – Odbor za proslavu 750-godišnjice grada Slavonske Požege, Slavonska Požega, 1977, 121-157.
- D. Jelaš, 2020, *Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku*, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2020.
- M. Karbić, 2003, Plemićki rodovi njemačkog podrijetla u Požeškoj županiji tijekom srednjeg vijeka, *Godišnjak njemačke narodne zajednice VDG Jahrbuch X*, Njemačka narodnosna zajednica, Osijek, 2003, 67-77.
- M. Karbić, 2005, Posjedi plemićkog roda Borića bana do sredine XIV. stoljeća, *Scrinia slavonica*, 5, 2005, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2005, 48-61.
- M. Karbić, 2006, Hrvatsko plemstvo u borbi protiv Osmanlija. Primjer obitelji Berislavića Grabarskih iz Slavonije, *Povijesni prilozi*, 25, Hrvatski institut za povijest, 2006, 71-85.
- J. Kempf, 1910, *Požega: zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slobodnog kraljevskog grada Požege i Požeške županije*, Hrvatske tiskare i knjižare, Požega, 1910.
- I. Mažuran, 1977, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, u: *Požega 1277-1977*, ur. I. Mažuran, Skupština općine Slavonska Požega – Odbor za proslavu 750-godišnjice grada Slavonske Požege, Slavonska Požega, 1977, 161-198.
- N. Milčić, K. Regan, 2014, Srednjovjekovne utvrde Požeške gore i njezina nizinskog Posavskog sliva, *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, 3, Požega, 2014, 141-185.
- S. Miljan, 2011, „Plemićka obitelj Krupić iz Velike Mlake u 15. i 16. stoljeću“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 29, HAZU, Zagreb, 2011., 83-125.
- N. Močanin, Granice i upravna podjela Požeškog sandžaka, 1983, *Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 13, Zagreb, 1983, 107-118.
- N. Močanin, 2003, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog Carstva (1537.-1691.)*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003.

- B. Nadilo, 2005, Tvrđave i kašteli Požeške kotline, *Građevinar*, 57, 2005, 55-63.
- F. Potreblica, 2004, „Požega i Požeška županija u srednjem vijeku“, u: *Kulturna baština Požege i Požeštine*, ur. N. Čerti, Požega: Spin Valis, 2004, 37-42.
- G. Szabo, 1908, Lijesnica, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, 10, 1908, 40-46.
- G. Szabo, 1920, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1920.
- H. Šabanović, 1982, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost-Sarajevo, Sarajevo, 1982.
- F. Šanjek, ur. 2005, *Fenomen "Krstjani" u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, Institut za historiju, Sarajevo, 2005.
- F. Šišić, 2004, *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Marjan tisak, Split, 2004.
- R. Vučetić, 2004, „Prostorni razvoj grada do 19. stoljeća“, u: *Kulturna baština Požege i Požeštine*, ur. N. Čerti, Požega: Spin Valis, 2004, 128-142.

Sažetak

U razdoblju od 13. do 15. stoljeća srednjovjekovna Požega spominje se kao političko, crkveno i kulturno središte. Prvi vjerodostojan pisani izvor o gradu-tvrđi je isprava pape Honorije III. iz 1227. godine. Papa u ispravi potvrđuje kaločkom nadbiskupu Ugrinu vlasništvo nad utvrdom Požegom i njezinom županijom. Sredinom 13. stoljeća, grad i županija prešli su u vlasništvo vladarske obitelji Arpadović te su smatrani povlaštenim zemljištem kraljevske vladajuće obitelji; posebnim vlasništvom kralja ili kraljice. U literaturi Požega se naziva *kraljičinim gradom* (*oppidum reginale*) jer je smatrana rezidencijalnim posjedom hrvatsko-ugarskih kraljica. Dolaskom nove vladajuće dinastije 1301. godine, grad i županija postaju vlasništvo Anžuvinaca. U prvoj polovici 15. stoljeća Požega postaje sastavnim dijelom ugarskih velikaških obitelji do 1537. godine kad grad i okolicu zauzimaju Osmanlije.

Ključne riječi: Požega, Požeška županija, srednji vijek, Slavonija, Arpadovići, Anžuvinci, Kaločka nadbiskupija, kaptol svetog Petra, Osmanlije

Abstract/Summary

The Rulers of Medieval Požega

The city of Požega during the Middle Ages was considered as the political, religious and cultural centre in the period from the 13th to the 15th century. The first authentic recorded source of this fortress is a document written by Pope Honorius III in 1227. In this document, the Pope confirms Archbishop Ugrin's legal ownership of the Požega fortress and its county. In the middle of the 13th century, the ownership of the city and county was followed by the ruling Árpád family, which was regarded as the land of privileged ownership by the ruling royal family; special ownership rights of the king or queen. In literary texts, Požega is named as the "Queen's city" (*oppidum reginale*) since it is regarded as the residential property of Croato-Hungarian queens. With the arrival of the new ruling dynasty in 1301, the city and county were owned by the Angevins. Požega played a constitutional role among the Hungarian noble families from the first half of the 15th century until 1537 when the city and surrounding areas were occupied by the Ottomans.

Key words: *Požega, Požega county, the Middle Ages, Slavonia, the Arpads, the Angevins, the Archdiocese of Kalocsa, the Cathedral chapter of St. Peter, the Ottomans*

